

Проспер
Меріме

Кармен

Кармен

Prosper Mérimée

Carmen

Michel Lévy / Paris / 1846

Проспер Меріме

Кармен

*Переклала з французької
Катерина Бабкіна*

книголав / Київ / 2018

УДК 821.133.1-31
М52

Літературно-художнє видання
Серія «Золота полиця» заснована 2017 року

Проспер Меріме

М52 Кармен / пер. з франц. Катерини Бабкіної. – К.: КНИГОЛАВ, 2018. – 112 с. – (Серія «Золота полиця»).

ISBN 978-617-7563-14-2

Новела французького письменника Проспера Меріме, написана у 1845 році, розповідає про палке кохання баска Хосе до циганки Карменсіті. Тут детально описані розбійне життя, звичаї і культура іспанських циган. Невгамовний Хосе вимагав від Кармен повного підкорення, проте Кармен, волелюбна циганка, відмовилася підкоритися ціною власного життя.

УДК 821.133.1-31

Перекладачка *Катерина Бабкіна*.
Коректорка *Катерина Райда*.
Верстальниця *Ольга Фесенко*.
Дизайнери *Романа Романишин* та *Андрій Лесів*.
Кураторка проекту *Катерина Бабкіна*.
Випускова редакторка *Жанна Капшук*.
Відповідальна за випуск *Ірина Краснокутська*.

Підписано до друку 15.06.2018. Формат 60×90/16. Ум. друк. арк. 7.
Наклад 2000 пр. Зам. № 306/02.

ТОВ «КНИГОЛАВ». 04080, м. Київ, вул. Кирилівська, 23.
Свідоцтво ДК № 5188 від 25.08.2016.
www.knigolove.com.ua · facebook.com/knigolove · sayhello@knigolove.com.ua

Надруковано у ПП «Юнісофт». 61036, м. Харків, вул. Морозова, 13 б.
Свідоцтво ДК № 5747 від 06.11.2017.
www.unisoft.ua

Усі права застережено. Жодна частина цього видання не може бути відтворена у будь-якій формі й будь-якими засобами без попереднього письмового дозволу власника авторських прав.

Перекладено за виданням:
Prosper Mérimée, *Carmen*. Michel Lévy, 1846.

ISBN 978-617-7563-14-2

© Романа Романишин та Андрій Лесів, дизайн, 2017
© ТОВ «КНИГОЛАВ», 2018

Кармен

*Жінка гірка, ніби жовч, але втішною двічі буває:
в ліжку, коханкою, і на смертному ложі.*

Палладас

ЗМІСТ

<i>Розділ 1</i>	13
<i>Розділ 2</i>	31
<i>Розділ 3</i>	45
<i>Розділ 4</i>	100

Розділ 1

Я завжди підозрював, що географи й самі не знають, що кажуть, коли місце битви при Мунді розташовують в крайні пунічних бастулів, поблизу сучасної Монди, на якихось два льє північніше від Марбельї. Що ж до моїх особистих припущень на основі «Bellum Hispaniense», тексту анонімого автора, та ще кількох зачіпок, мною знайдених у чудовій бібліотеці герцога Осуна, то те пам'ятне місце, де Цезар востаннє поставив на кін усе в битві проти захисників республіки, слід шукати в околицях Монтільї. Тож перебуваючи в Андалусії на початку осені 1830 року, я здійснив досить довгу подорож, щоби розвіяти сумніви, котрі в мене ще залишалися. Праця, що її я незабаром опублікую, не залишить, маю надію, жодної більше непевності у свідомості всіх добросовісних археологів. А очікуючи на те, що мое дослідження вирішить нарешті географічну загадку, яка тримає в напрузі всю вчену Європу, я хочу розповісти вам невеличку історію; вона, втім, не впливає на вирішення цікавого питання про місце розташування Мунди взагалі жодним чином.

Я винайняв у Кордові двох коней та з провідником рушив у дорогу без жодного іншого багажу, крім кількох сорочок та «Коментарів» Цезаря. Певного дня, блукаючи верхньою

частиною Каченської рівнини, знесилений втомою та помираючи від спраги, спалений розпеченим сонцем, я саме від усього серця слав до дідька і Цезаря, і синів Помпеевих, коли помітив трошки збоку від стежки, що мене вела, невеличку зелену галявину, порослу очеретами. Це дало мені зрозуміти, що неподалік є джерело. Коли ж я наблизився, то побачив, що те, що виглядало мені на галявину, виявилось болотом, у якому ховався струмок, котрий утворювався, ймовірно, десь в тісній ущелині між двох відрогів гірського хребта Кабра. Тож я зробив висновок, що піднявшись до витоків струмка, я повинен знайти прісну воду, в якій буде менше п'явок та жаб, а поруч – може, ще й трохи затінку посеред скель. На в'їзді в ущелину мій кінь заіржав, і інший кінь, що його я не бачив, одразу ж відповів йому. Ще й сто кроків не проїхав я ущелиною, як раптом розширившись, вона явила мені щось на кшталт створеного природою циркового шатра, затіненого крутими схилами, що височіли зусібіч. Неможливо було знайти місце, котре б обіцяло мандрівникові більш приємний перепочинок. Біля підніжжя прямовисних скель струмок мчав, булькотів і впадав врешті у невеличку водойму з бережком із білосніжного піску. П'ять чи шість красивих дубів, повсякчас захищених від вітру та зрошуваних джерелом, росли на берегах водойми, створюючи глибокий затінок; і нарешті, довкола озерця

блискуча, м'яка трава виглядала мені схожою на ліжко, краще, ніж я міг знайти в будь-якому готелі на десятки льє навкруги.

Але не мені належала честь бути першовідкривачем цього прекрасного місця. Там уже відпочивав якийсь чоловік, і він, без сумніву, спав, коли я з'явився. Іржання розбудило його, і він підвівся та наблизився до свого коня, котрий скористався тим, що господар заснув, щоби добряче поласувати травою, що росла довкола. Це був молодий чоловік, середній на зріст, але з вигляду міцний і з поглядом гордим та похмурым. Його засмага могла би бути гарною, але під впливом сонця колір його шкіри став навіть темніший за колір його волосся. В одній руці він тримав кріплення недоуздки, а в другій – мідний мушкетон. Мушу зізнатися, спершу мушкетон та суворий вигляд його власника мене дещо вразили; але я більше не вірив у розбійників – стільки разів про них чув, однак так жодного разу й не зустрів. Крім того, я бачив стільки чесних фермерів, котрі озброювалися до зубів, їдучи на базар, що сам лише вигляд вогнепальної зброї не дозволяв мені брати під сумнів порядність незнайомого чоловіка. «Та й зрештою, – запитав я себе, – що загрожує моїм сорочкам і цезаревим “Коментарям”?» Тож я привітав чоловіка з мушкетоном кивком голови, як знайомого, і спитав, чи я часом не перешкодив його сну. Але залишаючи мое

запитання без відповіді, він тільки роздивлявся мене з голови до п'ят; пізніше, ніби залишившись вдоволеним від своєї інспекції, він глянув з такою самою увагою й на мого провідника, котрий саме наблизився. Я бачив, як той зблід і спинився, він був цілком очевидно нажаханий. «Недобра зустріч!» – подумав я. Але обережність негайно змусила мене не виявляти жодних ознак занепокоєння. Я зліз із коня, сказав провідникові його розгнuzдати, а сам, опустившись на коліна коло джерела, занурив у воду голову й руки; а тоді випив добрячий ковток, прямо отак, лежачи на животі, як погані солдати Гедеона*.

Весь цей час я спостерігав за своїм провідником і незнайомим чоловіком. Перший наближався з очевидною неохотою; другий, здавалося, не планував нічого лихого проти нас, тому що знову відпустив свого коня, а свій мушкетон, котрий іще щойно був в горизонтальному положенні, тепер опустив до землі. Не повважавши за потрібне взяти за образу брак уваги, виказаний до моєї персони, я розлігся на траві й невимушено поцікавився в чоловіка з мушкетоном, чи нема в нього часом кресала. Сам я тим часом витягнув

* За тим, як солдати п'ють воду, вождь ізраїльтян Гедеон відбирав собі військо. У Книзі Суддів це описано так: «Хто хлебтатиме воду язиком, як хлебчуть собаки, того поставити окремо; так само й того, хто стане навколiшки, щоб пити». – *Примітка перекладачки.*

портсигар. Незнайомий чоловік, усе ще мовчки, похапцем поліз до кишені, витяг запальничку і поспішив викресати для мене вогонь. Він очевидно став поводитися більш по-людськи: адже присів навпроти мене, хоча й зброя своєї не полишив. Я закурив, а тоді вибрав найкращу з сигар, котрі в мене zostалися, і запитав чоловіка, чи він курить.

— Так, сеньйоре, — відповів він.

Це були перші слова, котрі він вимовив, я помітив, що *s* він вимовляє не по-андалусійськи*, і зробив з цього висновок, що він теж подорожній, як і я, хоча й абсолютно точно не археолог.

— Ось ця може здатися вам хорошою, — сказав я йому, пропонуючи справжню гаванську сигару вищого ґатунку.

Він кивнув, погоджуючись, припалив свою сигару від моєї, подякував мені ще одним порухом голови і зробив затяжку з видимим виразом неймовірної насолоди.

— Ах, — вигукнув він, повільно випускаючи дим першої затяжки через рот та ніздрі, — як же давно я не курих!

В Іспанії сигара — запропонована й прийнята — встановлює між людьми певні взаємини, в основі яких лежить гостинність, щось подібне на Сході означає розділити

* Андалусійці вимовляють звук *s* із придихом, змішують його з м'якими *c* та *z*, котрі іспанці вимовляють радше як англійське *th*. За самим лише словом «Señor» можна впізнати андалусійця. — Тут і далі, якщо не вказано інше, примітки автора.

хліб та сіль. Мій співрозмовник виявився більш балакучим, аніж я міг би очікувати. Крім того, хоч він і сказав, що мешкає в околицях Монтильї, але на місцевості, як мені здалося, знався досить погано. Він не знав, як називається чудесна долина, де ми перебували; він не міг назвати жодного із навколишніх сіл; врешті-решт, коли я запитав, чи не бачив він поблизу зруйнованих стін, чи широких, з закраїнами, шматків черепиці, чи вирізьблені з каменю брили, він зізнався, що ніколи не звертав уваги на такі речі. Натомість виявилось, що він справжній знавець коней. Мого він розкритикував, що було геть не складно зробити; тоді він оповів мені весь родовід свого коня, що походив зі знаного кордовського заводу: то була благородна тварина, котру, як він стверджував, виснажити було так важко, що якимось він проскакав верхи тридцять льє за день, то галопом, то риссю. Посеред цієї тиради незнайомец раптом затнувсь, ніби схопився, отямившись, і розсердився на себе, що розказав забагато. «Річ у тім, що я дуже поспішав до Кордови, – продовжував він, дещо збентежившись. – Мені треба було поклопотатися в суді в одній справі...» Оповідаючи, він подивився на мого провідника Антонію, але той опустив очі. Затінок і джерело так мене зачарували, що я згадав про скибки чудової шинки, котру мої монтильські друзі спакували

в сумку мого провідника. Я звелів їх принести і запросив незнайомця приєднатися до імпровізованого столу. Якщо не кури в він давно, то не їв, як мені здалося, сорок вісім годин щонайменше. Він поглинав їжу, як зголоднілий вовк. Я подумав, що сама доля послала мене бідному чортові. Мій провідник, натомість, їв мало, пив ще менше і не розмовляв зовсім, хоча з початку подорожі здавався мені неабияким базікалом. Присутність нашого гостя, здавалося, бентежила його, їх розділяла певна недовіра, причин якої збагнути я не міг.

Останні крихти хліба та шинки зникли; ми – кожен – викурили по другій сигарі; я звелів провідникові гнущати коней і намірився попрощатися зі своїм новим приятелем, але раптом він запитав мене, де я збираюся ночувати.

Перш ніж я встиг звернути увагу на попереджувальні знаки, що їх подавав мені провідник, я відповів, що ми прямуємо до колиби в Куерво.

– Поганий нічліг для такої людини, як ви, сеньйоре... Я їду туди також, і, якщо дозволите вас супроводжувати, – можемо поїхати разом.

– З неабиякою охотою, – сказав я, сідаючи на коня.

Мій провідник, підтримуючи мені стрем'я, подав мені ще один знак очима. Я відповів, низивши плечима, ніби

намагаючись його запевнити, що я абсолютно спокійний, і ми рушили своїм шляхом.

Таємничі знаки, котрі подавав мені Антонію, його неспокій, кілька слів, що ними прохопився незнайомий чоловік, а особливо його марш в тридцять льє і не дуже правдоподібне пояснення цього маршу, уже допомогли мені сформувавши певну думку про мого супутника. Я не сумнівався, що маю діло з контрабандистом, а може навіть із розбійником; то й що мені з того? Я знався на вдачі іспанців достатньо для того, аби бути певним: нема чого боятися чоловіка, котрий їв та кутив зі мною. Його присутність сама собою була уже надійним захистом у разі якоїсь поганої зустрічі. До того ж, я радий був дізнатися, що ж воно таке – розбійник. Його не щодня зустрінеш, і є певний шарм у тому, щоби побути в товаристві небезпечного чоловіка, особливо коли відчуваєш, що приборкав його, що він до тебе лагідний.

Я сподівався поступово схилити незнайомого чоловіка до відвертості, і, незважаючи на очі мого гіда, що весь час подавали мені знаки, я завів мову про розбійників із битого шляху. Звісно, я говорив про них із повагою.

У ті часи в Андалусії був відомий розбійник на ім'я Хосе-Марія, чиї звитяги переповідалися з уст в уста. «Що, як поруч зі мною Хосе-Марія?» – говорив я сам до себе.

Я переповів історії, що знав про цього персонажа, всі, до речі, похвальні, і голосно висловив своє захоплення його хоробрістю та щедрістю.

– Хосе-Марія – просто сміховинний, – холодно сказав незнайомий чоловік.

«Чи він оцінює себе справедливо, чи це з його боку надмірна скромність?» – подумки запитував я себе; адже, роздивляючись його, я знаходив прикмети Хосе-Марії, перелічені в оголошеннях, які мені довелося бачити на в'їзді до багатьох андалусійських міст. Світле волосся, блакитні очі, великий рот, хороші зуби, маленькі руки; тонка сорочка, оксамитова куртка зі срібними гудзиками, білі шкіряні гетри, гнідий кінь... Попри все, слід було поважати його інкогніто!

Ми прибули до колиби. Вона виявилася саме такою, як він мені про неї сказав – одна з найжалюгідніших, котрі мені взагалі доводилося бачити. Велика кімната була за кухню, їдальню та спальню. На пласкому камені посередині тут-таки було багаття, і дим виходив через діру, зроблену в покрівлі, чи радше він затримувався, утворюючи хмару в кількох футах над долівкою. Уздовж стіни на підлозі було постелено п'ять чи шість попон для мулів; це були ліжка для подорожніх. За двадцять кроків від будинку, чи точніше від цієї однієї кімнати, що я її описав, висівся якийсь сарай,

що був за конюшню. В цьому чудовому місці, принаймні на той момент, не було ніяких інших людей, окрім старої жінки і дівчинки років десяти-дванадцяти, обидві були чорні як сажа і вбрані в жахливі лахміття. «Оце й усе, що залишилося, – подумав я, – від населення Бетинської Мунди! О Цезарю! О Сексте Помпее! Як сильно ви б здивувалися, якби повернулися до цього світу!»

Вигляд мого компаньйона змусив стару подивовано зойкнути.

– Ах! Сеньйор дон Хосе! – вигукнула вона.

Дон Хосе насупився і підняв руку, владним жестом змусивши стару замовкнути. Я озирнувся до свого гіда і непомітним знаком дав йому зрозуміти, що йому нема потреби пояснювати мені, з якою людиною я збираюся провести ніч. Вечеря була кращою, аніж я очікував. На маленькому столикові, заввишки у фут, нам подали тушкованого з рисом старого півня, сильно перченого, перець в олії та нарешті гаспачо, теж свого роду салат із перцем. Три гострі страви змусили нас часто звертатися до бурдюка з монтильським вином, яке виявилось чудовим. Повечерявши, я помітив підвішену на стіні мандолину – в Іспанії мандолини кругом – і запитав маленьку дівчинку, котра нам прислужувала, чи вміє вона грати.

– Ні, – відповіла вона, – але дон Хосе грає так добре!

– Будьте такі ласкаві, – сказав я йому, – заспівайте щось для мене. Я пристрасно люблю вашу національну музику!

– Я ні в чому не можу відмовити чесному чоловікові, котрий частував мене такими добрими сигарами, – весело вигукнув дон Хосе. І, коли йому подали мандолину, він заспівав, підіграючи собі. Голос його був грубий, але приємний, пісня – сумна і дуже дивна, а що стосується змісту її – то я не зрозумів ані слова.

– Якщо я не помиляюся, – сказав я йому, – це не була іспанська пісня, що ви її щойно заспівали. Це схоже на сорсіко, які я чув у Провінціях*, а слова ж, мабуть, мовою басків.

– Так, – похмуро відповів дон Хосе.

Він поклав мандолину на землю і, схрестивши руки, став сумно споглядати вогонь, що згасав. Освітлене лампою, котра стояла на столі, обличчя його, шляхетне й дике водночас, нагадувало мені Сатану з Мільтона. Можливо, як і він, мій супутник думав про щось, що змушений був залишити, вирушивши у вигнання з власної провини. Я спробував був поновити розмову, але він, поглинутий цілком своїми сумними думками, не відповідав. Стара вже вляглася в кутку кімнати, за дірявою ковдрою, підвішеною на мотузок.

* Привілейовані провінції, що мають свої особливі права. До них належать Алава, Біскайя, Гіпускуа та частина Наварри. Баскська є мовою цих земель.

Маленька дівчинка слідом за нею вирушила до цього сховку, призначеного для осіб прекрасної статі.

Мій провідник також, підвівшись, запросив мене пройти до стайні; але, з цими словами ніби прокинувшись, дон Хосе грубо спитав його, куди це він іде.

— До стайні, — відповів провідник.

— Для чого? Коні мають що їсти. Лягай тут, сеньйор тобі дозволить.

— Я боюся, що кінь сеньйора захворів; я хотів би, щоби сеньйор його побачив; можливо, він буде знати, що з ним робити.

Було очевидно, що Антонію прагне поговорити зі мною наодинці; проте мені не хотілося, щоби щось здалося дону Хосе підозрілим, тож я вирішив, що в цьому випадку найкраще буде продемонструвати максимальну довіру.

Тому я відповів Антонію, що я зовсім не розуміюся на конях і хочу спати. Дон Хосе пішов із ним до стайні, але скоро повернувся звідти один. Він сказав мені, що з конем все гаразд, але мій провідник вважає цю тварину настільки дорогоцінною, що тепер розтирає її своєю курткою, щоби кінь пропотів, і за цією приємною справою збирається провести всю ніч. Я тим часом влігся на мулячих попонах, ретельно загорнувшись у плащ, щоби до них не торкатися. Перепросивши за свавілля лягти зі мною поруч, дон Хосе пішов

спати біля дверей, не забувши освіжити порох у своєму мушкетоні, котрий він подбав покласти під сумку, що була йому за подушку. П'ять хвилин потому ми міцно спали, побажавши одне одному доброї ночі. Я думав, що достатньо втомився, аби спати в такому місці, але уже за годину дуже неприємний свербіж вирвав мене з мого першого сну. Я підвівся, щойно зрозумів його природу – я був переконаний, що краще вже провести решту ночі під зірками, аніж під цим негостинним дахом. Навшпиньки я підійшов до дверей, переступивши ложе дона Хосе, котрий спочивав сном праведника, і вийшов настільки спритно, що навіть його не розбудив. Біля дверей була широка дерев'яна лава; я влаштувався на ній, як міг зручно, щоби доспати ніч. Я вже майже був заплющив очі вдруге, коли мені здалося, що попри мене пройшла тінь людська і тінь коняча, ступаючи без анінайменшого шуму. Я підвівся, й мені здалося, що я впізнаю Антоніо. Здивований тим, що бачу, як він виходить зі стайні в таку годину, я встав і рушив йому назустріч. Він зупинився, побачивши мене першим.

– Де він? – пошепки запитав мене Антоніо.

– У колибі; він спить; він не боїться клопів. Та чому ж ви вивели коня? – тут я помітив, що він, аби не шуміти в стодолі, пообмотував копита коня подертими старими попонами.

— Говоріть тихіше, — сказав мені Антонію, — заради Бога! Ви не знаєте, хто цей чоловік там. Це Хосе Наварро, найвідоміший розбійник в Андалусії! Весь день я подавав вам знаки, котрих ви не бажали зрозуміти.

— Розбійник чи ні — мене це як обходить? — відповів я. — Він нас не пограбував і, я переконаний, наміру такого не має.

— Пощастило! Але двісті дукатів винагороди обіцяно тому, хто його викаже. Я знаю заставу кінної варти за півтори льє звідси і, ще доки розвидніється, приведу сюди кількох дужих солдатів. Я би взяв його коня, але він такий злий, нікому, крім Наварро, й наблизитися не дає.

— А чорти би вас узяли, — відповів я, — що поганого зробив вам цей нещасний, щоби віддавати його під суд? До того ж, чи ви певні, що цей той розбійник, про якого ви говорите?

— О, абсолютно певен; оце ж тепер він пішов зі мною до стайні і сказав: «Ти, здається, знаєш мене, то якщо скажеш, хто я, цьому добродієві, то дістанеш від мене кулю в лоба». Залишайтеся, сеньйоре, залишайтеся із ним; вам нема чого боятися. Допоки ви тут, він ні про що не здогадається.

За розмовою ми відійшли від колиби, так що звуку підков уже не можна було почути всередині. Антонію звільнив коня від ганчір'я, що ним пообмотував його ноги; він наготувався

сісти в сідло. Погрожуючи і благаючи, намагався я його зупинити.

— Я звичайний бідняк, — сказав він мені, — двома сотнями дукатів не розкидаються, особливо коли йдеться про те, щоби звільнити країну від такого паразита. Але вважайте: якщо Наварро прокинеться, то схопиться за мушкетона, і тоді начувайтеся. Я уже задалеко зайшов, щоби відступитися; а ви тут влаштовуйтеся, як собі можете.

Дурень був уже в сідлі; він пришпорив коня — і в темряві я скоро втратив його з поля зору.

Я дуже сердився на свого провідника — і був дуже стурбований. Після коротких роздумів я зважився і повернувся до колиби. Дон Хосе ще спав, безумовно, відновлюючись цієї миті від втоми і бід кількох безсонних, сповнених пригод днів. Мені довелося його потрясти, щоби розбудити. Ніколи я не забуду його лютого погляду та руху, який він зробив, намагаючись схопити мушкетон, що його я завбачливо переклав подалі від лежанки.

— Сеньйоре, — сказав я йому, — прошу мені пробачити, що розбудив; та мушу запитати в вас одну дурницю: якби сюди прибули з півдюжини уланів, чи приємно було б вам із ними зустрітися?

Він схопився на ноги і страшним голосом запитав мене:

— Хто таке вам сказав?

– Неважливо, звідки походить порада, аби лише вона була слухна.

– Ваш провідник мене зрадив, та він мені за це запла-
тить. Де він?

– Я не знаю... В стайні, гадаю... Але хтось сказав мені...

– Хто вам сказав?.. Це не могла бути стара...

– Хтось, кого я не знаю... Однак, без зайвих балачок – чи маєте ви, чи ні причини остерігатися появи солдатів? Якщо маєте – не зволікайте, а коли ні – то добраніч і прошу вас пробачити мені за те, що перервав ваш сон.

– Ах! Ваш провідник! Ваш провідник! Він виглядав мені підозрілим з самого початку... Нічого, я відплачу йому! Прощайте, сеньйоре. Хай вам Бог віддячить за послугу, котру ви мені зробили. Я не такий поганий, як ви могли б подумати... Щось в мені ще залишилося таке, що заслуговує на співчуття шляхетного чоловіка... Прощайте ж. Єдине, про що шкодую – що не маю як вам віддячити.

– То на знак вдячності про цю послугу пообіцяйте мені, доне Хосе, нікого не підозрювати і не думати про помсту. Тримайте, ось вам сигари на дорогу; нехай щастить.

І я простягнув йому руку.

Він потис її, не відповівши, взяв свій мушкетон та сумку і, сказавши кілька слів старій на говірці, якої я не розумів, побіг до стайні. За мить я почув, як він галопує рівниною.

Щодо мене, то я знову влігся на лаву, але заснути уже не міг. Я питав себе, чи правильно я вчинив, врятувавши від шибениці злодія і, можливо, вбивцю лише тому, що розділив із ним шинку і рис по-валенсійськи. Чи не зрадив я свого провідника, котрий був на боці закону; чи не прирік його на помсту негідника? Але як же закони гостинності! «О, упередження дикуна, – сказав я собі, – мені доведеться відповісти за всі злочини, котрі скоїть розбійник». Але чи може бути упередженим цей інстинкт совісті, котрий протистоїть усім міркуванням? Можливо, з делікатної ситуації, в якій я опинився, не можна було вийти без докорів сумління? Я все ще потопав у великій непевності стосовно моральності моїх дій, коли раптом побачив півдюжини вершників разом із Антоніо, котрий обережно тримався позаду. Я вийшов їм назустріч і повідомив, що розбійник втік уже понад дві години тому. Стара на питання капрала відповіла, що Наварро вона знає, але оскільки живе сама, то ніколи не стала би ризикувати життям, доносячи на нього. Ще вона додала, що коли б він не зупинявся в неї – завжди залишає хатину десь посеред ночі. Щодо мене, то я вимушений був вирушити за кілька льє, щоби показати свій паспорт та підписати заяву в коменданта, після чого мені дозволили продовжувати свої археологічні дослідження. Антоніо сердився на

мене, підозрюючи, що це я завадив йому заробити двісті дукатів. Все ж у Кордові ми розпрощалися друзями; там я винагородив його настільки, наскільки моє фінансове становище мені це дозволяло.

Розділ 2

Я провів у Кордові кілька днів. Мені вказали на один рукопис у домініканській бібліотеці, що в ньому я міг добути певну цікаву інформацію про стародавню Мунду. Добре прийнятий гостинними ченцями, дні я проводив у їхньому монастирі, а вечорами гуляв містом. У Кордові в час заходу сонця на набережній, що простягається вздовж правого берега Гвадалківіру, тиняється багато нероб. Там доводиться дихати випарами з чинбарні, котра дотепер береже славу цього краю стосовно вичинки шкіри; але можна помилуватися видовищем, що того вартує. За кілька хвилин перед ангелусом на березі річки, під доволі високою набережною, збирається багато жінок. Ніхто з чоловіків не наважився би вклинитись у цей натовп. Щойно продзвонять ангелус – і вважається, що настала ніч. З останнім ударом дзвону всі ті жінки роздягаються і заходять у воду. Тут починаються крики, сміх та пекельний гвалт. З висоти набережної чоловіки дивляться на купальниць, витріщають очі і майже нічого не можуть побачити. Але ці білі, непевні форми, що вимальовуються на тлі темної блакиті річки, пробуджують роботу поетичних умів, і навіть з не дуже розвиненою фантазією не складно уявити собі Діану,

котра купається разом із німфами, не остерігаючись при цьому зазнати долі Актеона*.

Мені казали, що кілька шибеників котрогось дня скинулися грішми, щоби дати на лапу дзвонареві собору, і він продзвонив ангелуса на двадцять хвилин раніше, аніж належало. Незважаючи на те, що було ще зовсім ясно, гвадалківірські німфи вагалися не стали, довіряючи більше ангелусові, аніж сонцю, і з чистим сумлінням здійснили свій купальний ритуал, котрий завжди дуже простий.

Мене при тому не було. За часу мого перебування там дзвонар був непідкупний, сутінки – непроглядні, й лише кіт міг відрізнити найстарішу продавчиню апельсинів від наймилішої гризетки Кордови.

Одного разу в вечірній час, коли вже нічого не було видно, я кури́в, спершись до парапету на набережній, аж якась жінка, піднявшись сходами від ріки, сіла поруч зі мною. В волоссі вона мала великий букет жасмину, що його пелюстки ввечері віддають аромат, котрий одурманює. Вона була просто, може навіть бідно, вбрана, вся в чорному, як і всі гризетки по вечорах. Світські жінки носили чорне лише зранку; на вечір вони вбиралися на французький

* Актеон – молодий мисливець, котрий, згідно з міфами стародавніх греків, піддивився випадково, як Артеміда (Діана) купається разом із німфами. За це богиня обернула його на оленя, і його власні мисливські пси цього оленя роздерли. – *Примітка перекладачки.*

манер. Підійшовши до мене, моя купальниця спустила на плечі мантилю, котра покривала їй голову, і в тьмяному світлі, що лилося від зірок, я побачив, що вона невисока, молода, гарної статури і що в неї дуже великі очі. Я одразу ж викинув сигару. Вона зрозуміла цей вияв уваги – суто французьку люб'язність – і поспішила сказати, що дуже любить запах тютюну і навіть сама курить, коли їй трапляються достатньо м'які «папелітос». На щастя, я саме мав такі в портсигарі, тож поспішив їй їх запропонувати. Вона зволила одну взяти і підкурила від шматка підпаленої мотузки, яку хлопчик приніс нам за монету. Змішуючи свої дими, я і моя прекрасна купальниця розмовляли так довго, що опинилися на набережній майже на самоті. Я повважав, що не вчиню нерозсудливо, запросивши її поїсти морозива до невеликої*. Скромно повагавшись, вона погодилася; але перш ніж зважитися, захотіла взнати, котра година. Я змусив свій годинник продзвонити, і цей дзвін, здавалося, сильно її вразив.

— Скільки ж у вас винаходів, панове іноземці! З якої ж ви країни, сеньйоре? Без сумніву, англієць**.

* Неверія – кафе, в якому є лід чи запас снігу. В Іспанії така неверія є майже в кожному селі.

** В Іспанії кожен мандрівник, якщо він не має лише при собі зразків колленкора чи шовку, вважається за англійця, «інглесіто». Те саме на Сході. В Халкіді у удостоївся честі бути представленим як «мілорд француз».

– Француз, і ваш палкий шанувальник. А ви, мадемуазель, чи мадам, ви, ймовірно, з Кордови?

– Ні.

– Ну, ви щонайменше точно андалусійка. Це я можу впізнати з вашої м'якої вимови.

– Якщо ви так добре розрізняєте вимови світу, то мусите легко здогадатися, хто я.

– Я думаю, ви з країни Ісуса, що від неї два кроки до раю (цю метафору на позначення Андалусії я запозичив у свого приятеля Франциско Севільї, відомого пікадора).

– Ха, рай... Тутешні люди говорять, що він створений не для нас.

– Тож ви, значить, мавританка чи... – я затнувся, не на смілюючись сказати: єврейка.

– Та годі вже. Ви ж бачите, що я ромка; хочете, скажу вам «бахі»*? Чули ви колись про Карменсіту? Так це я.

Тоді – а було це п'ятнадцять років тому – я був такий аж безбожник, що не сахнувся, нажаханий, побачивши відьму поруч. «Гаразд, – сказав я собі, – минулого тижня я по вечеряв з розбійником з великої дороги, то чого б сьогодні не з'їсти морозива разом із служницею диявола. В подорожі треба подивитися все». Мав я, втім, і інший мотив, щоби розвивати наше знайомство. Після закінчення коледжу, як

* Скажу «бахі» – поворожу.

не соромно це визнавати, я вбив деякий час на опанування окультних наук і навіть кілька разів намагався викликати духа темряви. Я вже давно зцілювався від пристрасті до таких досліджень, але продовжував цікавитися різними забобонами й тепер радів, що випадє нагода дізнатися, як далеко просунулося мистецтво магії в ромів.

За розмовою ми зайшли в невелику кімнату біля маленького столика, освітленого свічкою в скляній кулі. Тут я мав достатньо часу, щоби роздивитися мою «циганку», доки порядні люди дивувалися, поглинаючи своє морозиво, що бачать мене в такому доброму товаристві.

Я сильно сумніваюся, що сеньйорита Кармен була чистої крові, щонайменше вона була нескінченно більш вродлива, ніж усі інші жінки її племені, що їх я будь-коли зустрічав. Щоби жінка була гарною, кажуть іспанці, треба щоби вона поєднувала в собі тридцять «якщо», або, якщо ваша воля, щоби її можна було описати за допомогою десяти прикметників, що з них кожен можна застосувати до трьох частин її особи. Наприклад, щоби мала три речі чорні: очі, вії та брови; три тонкі: пальці, губи, волосся тощо. Про решту дізнайтеся в Брантома. Моя ромка не могла претендувати на всі ці ознаки досконалості. Шкіра її, щоправда, ідеально гладенька, за кольором нагадувала мідь. Очі її були розкосі, але з неймовірним розрізом; губи трошки

повні, але добре окреслені, й за ними виднілися зубки, біліші за зерна мигдалю без шкірки. Її волосся, можливо, трошки занадто грубе, було чорне, пряме й довге і відливало синім, ніби крило ворона. Щоби не втомлювати вас описом, котрий може виявитися надто детальним, скажу загалом, що кожен її недолік поєднувався з чеснотою, котра, можливо, ставала лише ще більш помітною завдяки контрасту. То була краса дивна і дика, обличчя, що дивувало від початку – і тому його не можна було забути. Надто ж її очі мали вираз чуттєвий і водночас тваринний, такого не бачив я в жодному людському погляді. «Циганське око – вовче око» – ця іспанська приказка є дуже влучним спостереженням. Якщо в вас нема часу ходити в зоологічний сад, щоби вивчати погляд вовка, гляньте на вашу кішку, коли вона вистежує горобця.

Розумієте, було би смішно ворожити в кафе. Тож я попросив гарненьку чаклунку дозволити мені провести її додому; вона погодилася без вагань, але знову захотіла знати, котра година, і ще раз попросила, щоби я змусив годинник дзвонити.

– Чи й правда він золотий? – сказала вона, роздивляючись його надзвичайно уважно.

Коли ми рушили далі, була уже глупа ніч; більшість крамниць було зачинено, а вулиці лишилися майже порожні. Ми

перейшли Гвадалквівірський міст, ідесь аж у кінці передмістя зупинилися коло будинку, котрий зовсім не виглядав на палац. Нам відчинив хлопчик. Циганка сказала йому кілька слів мовою, мені невідомою, уже пізніше я дізнався, що це романі, або ж чіпе калї, – говірка іспанських ромів. Хлопчик одразу ж зник, залишивши нас удвох в кімнаті, вмеблованій маленьким столом, двома табуретами та скринєю. Я також мушу згадати глек із водою, тарелю апельсинів та в'язанку цибулі.

Щойно ми залишилися на самоті, ромка витягла зі скрині карти, які уже, очевидно, добряче їй послужили, магніт, засушеного хамелеона і ще якісь предмети, необхідні для її мистецтва. Потому вона звеліла мені намалювати монеткою хрест на лівій долоні, і магічна церемонія розпочалася. Безглуздо буде переказувати вам її віщування, що ж до способу її ворожби, то можна було одразу впевнитися, що вона справжня чаклунка, не якась напіввідьма.

На превеликий жаль, нам незабаром перешкодили. Двері голосно прочинилися, і чоловік, загорнений по самі очі в коричневий плащ, увійшов до комірчини, звертаючись до ромки не вельми грічно. Я не чув, що він сказав, але сам тон його голосу свідчив, що він зовсім не був у доброму гуморі. Побачивши його, ромка ані здивувалася, ні розсердилася, натомість кинулася йому назустріч і дуже швидко

промовила кілька фраз тією загадковою мовою, котрою вже послуговувалася при мені. Слово «паільйо», яке вона часто повторювала, було єдиним, котре я розумів. Я знав, що так роми називають кожную людину, що не належить до їхнього племені. Підозрюючи, що йдеться про мене, я готувався до пікантного з'ясування стосунків; я вже тримав руку на ніжці одного з табуретів і розмірковував про себе, щоби максимально точно визначити мить, коли буде доречно пожбурити ним у голову гостей. Він грубо відштовхнув циганку й рушив до мене; а тоді відступив на крок:

– О! Сеньйоре! – сказав він. – Це ви!

Я в свою чергу придивився до нього і впізнав свого друга дона Хосе. Тієї миті я трошки пошкодував про те, що не дав його повісити.

– О, та це ви, мій завзятцю, – вигукнув я, сміючись якомога більш невимушено, – ви перервали сеньйориту, якраз коли вона передбачала для мене дуже цікаві речі.

– Все така ж! Буде цьому кінець, – сказав він крізь зуби, спрямовуючи на неї лютий погляд. Тим часом ромка продовжувала говорити до нього своєю мовою. Вона поступово дедалі більше розпалювалася. Очі її наливалися кров'ю і ставали жаскі, риси її обличчя спотворювалися, вона тупала ногою. Мені здавалося, вона наполегливо закликає його зробити щось, стосовно чого він вагається.

Про що саме йшлося, я гадаю, я зрозумів аж надто добре, побачивши, як швидко вона проводить туди-сюди маленькою ручкою собі під підборіддям. Я схилився до того, щоби повірити, що йдеться про перерізання горлянки, і підозрював, що не треба навіть перепитувати, чия ця горлянка – вона моя. Але на весь цей потік красномовства дон Хосе відповів усього двома чи трьома коротко вимовленими словами. Тоді циганка кинула на нього погляд, сповнений зневаги; тому вона всілася по-турецьки в кутку комірчини, вибрала собі апельсин, почистила його і заходилася їсти.

Дон Хосе взяв мене під руку, відчинив двері й вивів мене на вулицю. Ми пройшли кроків зо двісті в цілковитому мовчанні. Пізніше він вказав рукою:

– Весь час прямо, – сказав він, – там і побачите міст.

Відразу ж він повернувся до мене спиною і пішов геть.

Я повернувся до свого готелю дещо спантеличений і в досить поганому гуморі. Найгірше було те, що роздягаючись, я виявив, що мій годинник зник.

З різних міркувань я не пішов наступного дня вимагати його назад і не звернувся до корехідора* з проханням звеліти його відшукати.

* Корехідор – королівський урядовець в Іспанії, який виконував функції адміністратора й судді в містах і провінціях. – *Примітка перекладачки.*

Я закінчив роботу над домініканським рукописом і відбув до Севільї. Після кількох місяців блукань Андалусією я забажав повернутися до Мадриду, і мені довелося знову проїхати через Кордову. Я не мав наміру залишатися надовго, бо не любив ані прекрасного міста, ані гвадалквівських купальниць. Але потрібно було побачитися із кількома друзями та виконати певні доручення, тож це змусило мене затриматися на три чи чотири дні в стародавній столиці мусульманських володарів.

Щойно я знову з'явився в домініканському монастирі, один із отців, котрий завжди неймовірно цікавився моїми намаганнями розшукати знову місце, де знаходилася Мунда, зустрів мене з розкритими обіймами й вигукнув:

— Восславмо ж ім'я Господа нашого! Ласкаво просимо, мій любий друже! Ми всі вважали вас загиблим, а я, той, що до вас говорить, прочитав багато «Отченашів» та «Богородице Діво», про що не шкодую, за порятунок вашої душі. Отож вас не замордували, бо те, що обікрали, — це нам відомо.

— Це ще звідки? — запитав я його, дещо здивований.

— Так, ну ви ж знаєте, цей гарний годинник, який ви наводили дзвонити в бібліотеці, коли ми вам казали, що час іти до церкви. Так от! Він знайшовся, вам його повернуть.

— Тобто як, — перервав я його, дещо збентежено, — я його був загубив...

– Той негідник тепер під замком, і оскільки він відомий як такий, що застрелить християнина за монету, то ми тут вмирили зі страху, чи вас бува не вбито. Я піду з вами до корехідора, і ми зробимо так, щоби вам повернули ваш чудовий годинник. І тільки спробуйте потім десь там розповідати, що правосуддя в Іспанії не робить своєї роботи.

– Мушу вам зізнатися, – сказав я йому, – що я би радше лишився без годинника, ніж свідчити в суді проти того бідолашного чорта, щоби його потім повісили, особливо тому що... тому...

– О, не переймайтеся. Він досить добре себе зарекомендував, а двічі його й так не повісять. Втім, коли я кажу «повісять», я припускаюся помилки. Цей ваш злодій, він ідальго. Тож післязавтра від буде страчений на гароті* без жодної пощади**. Ви бачите: більше на одну крадіжку чи менше, це нічого не може змінити в його справі. Дай-то боже, щоби він лише грабував! Але він також скоїв кілька вбивств, одне страшніше за інше...

– Як його звуть?

* Гарота – обруч, котрий стягується гвинтом, або іншої конструкції знаряддя для страти через задушення. – *Примітка перекладачки.*

** У 1830 році дворянство ще мало такі привілеї. Сьогодні, за конституційного ладу, простий люд виборів право на гароту і для себе.

— У цих краях його знають під іменем Хосе Наварро, але він має також інше ім'я, баскське, таке, що ані ви, ні я його ніколи й не вимовимо. Дивіться, з цим чоловіком треба побачитися, і ви, той, що кохається в місцевих особливостях, ви ніяк не можете втратити нагоди дізнатися, як в Іспанії шахраїв відправляють на той світ. Він тепер у каплиці, і отець Мартінез вас проведе.

Мій домініканець так наполягав, щоби я поглянув на «маленький дуже короший пофішення»*, що я не зміг від нього відкараскатися. Я пішов побачитися із в'язнем, маючи з собою коробку сигар, котрі, як я сподівався, мали б змусити його вибачити мені мою нескромність.

Мене впустили до дона Хосе, коли він їв. Він привітав мене кивком голови, досить холодно, і ввічливо подякував за те, що я приніс йому подарунок. Перелічивши сигари в коробці, що я її йому дав, він відібрав із них декілька, а решту мені повернув, зауваживши, що так багато йому не знадобиться. Я запитав, чи не можу я, маючи трошки грошей, чи з допомогою друзів, якимось полегшити його долю. Спочатку він лише знизав плечима, сумно посміхаючись; потім, подумавши, попросив мене замовити молебень за спасіння його душі.

* Слова ламаною французькою з комедії Мольєра «Пан де Пурсоньяк». — Примітка перекладачки.

— Чи не могли б ви, — додав він несміливо, — чи не могли б ви замовити також іще один, за певну особу, котра вас покривдила?

— Звичайно, дорогий мій, — сказав я йому, — але ніхто, наскільки мені відомо, в цьому краї мене не кривдив.

Він узяв мою руку і з серйозним виразом обличчя її потис. Помовчавши хвилину, він продовжив:

— Тоді я насмілюся попросити вас про ще одну послугу?.. Коли будете повертатися до рідного краю, ви, можливо, проїжджатимете через Наварру чи принаймні проїжджатимете через Вітторію, котра від неї зовсім не далеко.

— Так, — сказав я йому. — Я точно проїздитиму Вітторію; але цілком ймовірно, я зверну також і до Памплони, і, в нашому випадку, я думаю, для вас я зроблю цей гак охоче.

— Тож, як поїдете до Памплони, ви побачите там багато цікавих вам речей... Це прекрасне місто... Я вам дам цей образок (він показав мені маленький срібний образок, котрий носив на шиї), ви його загорніть в папір, — він зупинився несподівано, щоби опанувати свої емоції, — і віддасте його самі або передасте через когось одній добрій жінці, що її адресу я вам скажу. Ви їй скажете, що я помер, але не скажете як.

Я пообіцяв виконати його доручення. Я знову навідав його наступного ранку і провів із ним частину дня. Це з його уст я почув оповідь про сумні пригоди, що про них ви тепер прочитаєте.

Розділ 3

— Я народився, — сказав він, — в Елісондро, в Бастанській долині. Мене звать дон Хосе Лісарабенгоа, і ви знаєте Іспанію достатньо, сеньйоре, щоби моє ім'я сказало вам, що я і баск, і давній християнин*. І якщо я називаю себе доном, так це тому, що я маю на це право, і якби ми були зараз в Елісондро, я показав би вам свій родовід на пергаменті. З мене хотіли зробити священика і змушували мене вчитися, але толку було небагато. Я надто любив грати в жу-де-пом**, це мене й занастило. Коли ми, наварці, граємо в жу-де-пом, ми забуваємо все на світі. Якогось дня, коли я виграв, один хлопчина з Алави посварився зі мною; ми схопилися за макіли***, і я знову переміг; але через це мені довелося поїхати з краю.

Я зустрів якихось драгунів і приєднався до Альманського кінного полку. Хлопці з наших гір швидко навчаються військовій справі. Я скоро став бригадиром, і мене уже обіцяли незабаром зробити сержантом,

* «Давніми християнами» в Іспанії називалися люди, які під час арабського панування не прийняли мусульманства і не уклали змішаних шлюбів із мусульманами.

** Жу-де-пом – старовинна гра з м'ячем і ракеткою, праобраз тенісу. – *Примітка перекладачки.*

*** У басків – залізні палиці.

коли, на моє нещастя, мене було призначено вартувати тютюнову фабрику в Севільї. Якщо вам довелось бувати в Севільї, то ви, мабуть, бачили цю велику будівлю за міським муром, над Гвадалківіром. Мені здається, я все ще бачу дотепер і ворота, і вартівню поруч із ними. Іспанці, коли чергують, то грають в карти чи сплять, а я, як справжній наварець, завжди намагався чимось себе зайняти. Я робив з латунного дроту ланцюжок, щоби припнути голку, якою чистять рушницю. Аж нараз усі товариші кажуть: «Ось і дзвони дзвонять, зараз дівчатка повертатимуться на роботу». Ви, мабуть, знаєте, сеньйоре, що на фабриці працює щонайменше чотири, а то й п'ять сотень жінок. Це вони скручують сигари в величезній залі, куди чоловіків не допускають без дозволу від вейнтикуатро*, тому що жінки, коли спекотно, легко ходять там в самій білизні, особливо молоді.

У час, коли працівниці повертаються після обіду, багато юнаків приходять на них дивитися і верзуть їм все, що можна лише собі уявити. Мало яка з них відмовиться від мантильї з тафти, тож любителеві такої риболовлі варто лише встигати нахилитися, щоби витягати рибку. Поки інші витріщалися, я залишився

* Чиновник, уповноважений поліцією та муніципальною адміністрацією.

сидіти на лаві коло воріт. Я був тоді молодий; я все ще думав про рідний край і не вважав, що гарні дівчата бувають не в синіх спідницях і не з косами, що спадають їм на плечі*.

До того ж, андалусійки лякали мене; я ще не звик до їхніх манер: постійні глузування і жодних мудрих розмов. І оце я сидів, втупившись у свій ланцюжок, аж чую, якісь містяни кажуть: «Ось циганочка». Я звів погляд і побачив її. Це було в п'ятницю, ніколи я цього не забуду. Я побачив Кармен, ту, що ви знаєте, ту, в якій ми з вами перестрілися кілька місяців тому.

На ній була червона спідниця, дуже коротка, що залишала на виду і білі шовкові панчохи, досить діряві, і милі червоні черевички з сап'яну, зав'язані стрічками кольору полум'я. Вона відкинула свою мантилю, щоби продемонструвати свої плечі і великий букет касій за вирізом сорочки. В кутику губ вона також тримала квітку касії і йшла, вихиляючи стегнами, як молода кобилиця з кордовського заводу. У мене на батьківщині люди б перехрестилися, побачивши жінку в такому вбранні. А в Севільї кожен адресував їй якийсь зухвалий комплімент з приводу її зовнішності; і вона відповідала кожному, стріляючи очима, руки в боки, безсоромна, як справжня

* Буденний костюм селянок Наварри та баскських провінцій.

циганка, що вона нею, зрештою, й була. Вона не сподобалася мені спершу, і я знову взявся до праці; але вона, за звичкою, що її мають жінки й кішки, котрі не йдуть, коли їх кличеш, але приходять, коли не звеш, зупинилася переді мною і до мене заговорила.

– Братчику, – звернулася вона до мене на андалусійський манір, – а не хочеш мені подарувати свій ланцюжок, я носитиму на ньому ключі від скрині з грошима.

– То для моєї голки, – відказав їй я.

– Для твоєї голки, – вигукнула вона, сміючись. – Ах, то сеньйор, мабуть, виплітає мережива, тож і потребує голок?

Усі, хто там був, сміялися, і я відчув, що почервонів, і не знайшов, що їй відповісти.

– Давай, серце моє, – продовжувала вона, – виплети мені сім ліктів чорного мережива на мантилью, голкарю моєї душі!

І взявши квітку касії, яку вона тримала в роті, вона одним рухом пальця поцілила мені нею просто межі очі... Сеньйоре, я відчув, ніби то кулею поцілили в мене. Я не знав, куди себе подіти, і стирчав там нерухомий, як дошка. Коли вона пройшла на фабрику, я вгледів квітку касії, котра впала на землю коло моїх ніг. Не знаю, що найшло на мене, тільки непомітно для товаришів я підібрав її і бережно заховав під куртку. Перша з моїх дурниць!

Дві чи три години потому я все ще думав про це, коли до вартівні прибіг сторож, він задихався і обличчя його було перекошене. Він сказав, що в великій сигарній залі вбито жінку і що туди потрібно відправити варту. Сержант сказав мені взяти двох людей і піти подивитися. Я беру двох людей і йду нагору. Уявіть собі сеньйоре, що увійшовши до зали, я бачу спочатку триста жінок в одних сорочках чи щось на кшталт того, і всі вони кричать, верещать, вимахують руками і зчиняють такий гармидер, що не почути й гласу господнього. В кутку лежить одна, горілиць, вся в крові, з обличчям, порізаним навхрест двома змахами ножа. А перед пораненою, яку заходяться рятувати найкращі з цього натовпу, я бачу Кармен, котру тримають п'ять чи шість сестричок.

Поранена жінка кричала: «Сповіді! Сповіді! Я помираю!» Кармен не казала нічого – вона закусила губу і крутила очима, як хамелеон. «Що тут таке?» – запитав я. Мені вартувало неабияких зусиль з'ясувати, що сталося, оскільки всі робітниці говорили до мене одночасно. Поранена жінка похвалилася, здається, що в неї стільки грошей, що вона може купити осла на ринку в Тріані. «Бач, – сказала Кармен, котра була гострою на язик, – то мітли тобі замало?» Тоді постраждала, з докором – можливо, тому, що не відчувала підозри в такій справі геть

уже безпідставними, – відповіла, що з мітлами вона не дуже знайома, бо не має честі бути ані циганкою, ані чортовою похресницею, але от сеньйорита Карменсіта точно незабаром познайомиться з її ослем, коли пан корехідор повезе її на прогулянку, приставивши позаду двох лакеїв, аби відганяли мух*.

«Гаразд, а я, – сказала Кармен, – подарую тобі водопій для мух прямо на щоках. Хочу намалювати там шахівницю». І тут-таки – вжик, вжик – ножем, котрим вона зрізала кінчики сигар, починає їй на обличчі вимальовувати андріївські хрести**.

Справа була зрозуміла; я взяв Кармен під руку: «Сестро, – ввічливо мовив я, – тобі доведеться піти зі мною». Вона глянула на мене так, ніби мене впізнала, але сказала, не спречаючись: «Ходімо. Де моя мантилья?» Вона накинула її на голову, так що було видно лише одне її велетенське око, і пішла слідом за моїми людьми, лагідна, як овечка.

Коли ми прибули до вартівні, сержант сказав, що це серйозно і треба відвести її до в'язниці. І це був знову я, той, хто мав

* Йдеться про звичай возити жінку, котру було звинувачено в розпусті, на ослі, демонструючи, як двоє солдатів б'ють її батогами. – *Примітка перекладачки.*

** Це ще називають Pintar un javeque – розписати шебеку. В іспанських човнів-шебек борти здебільшого розписані червоними та білими квадратами.

її відвести. Я поставив її між двох солдатів, а сам пішов позаду, як і мусить робити сержант у такій ситуації. Ми рушили до міста. Спершу циганка мовчала; але на вулиці Зміїній – а ви знаєте, вона заслуговує цієї назви за всі свої повороти, – на вулиці Зміїній вона почала з того, що скинула мантилю на плечі, щоб я міг бачити її звабliwe личко, а тоді, повернувшись до мене наскільки це було можливо, заговорила:

– Мій офіцере, куди ж ви мене ведете?

– До в'язниці, бідна моя дитино, – відповів я їй якомога м'якше, як і слід говорити доброму солдатові до в'язнів, особливо коли то жінки.

– Як прикро! Що ж станеться зі мною? Сеньйоре офіцере, пожалійте мене. Ви такий молодий, такий милий!.. – а тоді тихішим голосом: – Допоможіть мені втекти, і я вам дам шматочок бар лачі, від якого всі жінки вас любитимуть.

Бар лачі, сеньйоре, це магнітний камінь, завдяки якому, як запевняють цигани, можна здійснити багато різних чаклунств, якщо знати, як ним користуватися. Дайте випити жінці келих білого вина, куди натерто його дрібку, і вона не зможе чинити вам спротиву.

Я відповів їй настільки серйозно, наскільки міг:

– Ми тут не для того, аби верзти дурниці. Маємо йти до в'язниці: такий порядок, і ніяк зарадити не можна.

Ми, люди з Країни Басків, маємо акцент, за яким нас легко відрізнити від іспанців; з іншого боку, нема такого іспанця, котрий навчиться бодай казати *baį, jaona**.

Тож Кармен було не складно здогадатися, що я родом з Провінцій. Ви ж знаєте, сеньйоре, що цигани, які не належать до жодної з країн, вічно кочують і говорять усіма мовами, більшість із них почувається як удома і в Португалії, й у Франції, й у Провінціях, і в Каталонії – всюди; навіть з маврами та англійцями – і з тими можуть порозумітися. Кармен досить добре говорила баскською.

– *Laguna ene bihotsarena*, мій сердечний друже, – звернулася вона раптом до мене, – чи не з мого ви краю?

А наша мова, сеньйоре, настільки прекрасна, що коли ми її чуємо в чужому краю, нас охоплює трепет... Я б хотів, щоби сповідник мій був із Провінцій, – додав, стишивши голос, розбійник.

Помовчавши трошки, він продовжив:

– Я з Елісондо, – відповів я їй баскською мовою, збентежений тим, що вона говорить по-нашому.

– А я з Ечалара, – сказала вона (це край за чотири години їзди від мого дому). – Цигани взяли мене до Севільї. Я працювала на фабриці, щоби заробити грошей, аби повернутися в Наварру до моєї бідної матусі, котра не має іншої

* Так, пане.

підтримки, крім мене й невеличкої barratsea* на двадцять сидрових яблунь. Ох, коли б я була вдома, під білою горою! Вони ображали мене, бо я не з краю цих шахраїв, котрі торгують гнилими апельсинами; і ці всі курви з'їлися на мене, бо я їм сказала, що всі їхні севільські хак'є** зі своїми ножами не налякали б й одного нашого хлопця в синьому береті та з макілою. Товаришу, друже мій, невже ж ви нічого не зробите для своєї землячки?

Вона брехала, сеньйоре, вона завжди брехала. Я не знаю, чи в житті своєму ця дівчина сказала хоч слово правди; але коли вона говорила, я вірив їй; це було сильніше за мене. Вона калічила баскську мову, а я думав, що вона з Наварри; хоча ж самі її очі, а ще її рот, її колір обличчя свідчили про те, що вона циганка. Я був божевільний, я ні на що більше не зважав. Я думав про те, що якби іспанці насмілилися говорити лихе про мої краї, я би порізав їм обличчя точнісінько так само, як це сталося з її товаришкою. Одним словом, я був ніби п'яний; я почав верзти дурню і був готовий її робити.

— Якби я вас штовхнула, а ви би впали, земляче, — продовжувала вона баскською, — то не цим двом кастильським рекрутам мене повернути...

* Город, садок.

** Задираки, марнославці.

Повірте мені, я забув і присягу, і все, і сказав їй:

– Добре, любя моя землячко, спробуйте, може, допоможе вам горянська Матінка Божа.

Тієї миті ми саме проходили повз одну із вузьких вулиць, котрих так багато в Севільї. Раптом Кармен обертається і б'є мене кулаком в груди. Я навмисне впав. Одним стрибком вона перескакує через мене і кидається бігти, лише показуючи нам пару ніг. Ми кажемо «ноги басків»: але її були і швидші, і стрункіші за будь-які інші... А щодо мене, то я встаю відразу; але беру свою піку* так, щоби перегородити вулицю, щоби в перші миті мої товариші, готові кинутися в погоню, виявилися затриманими.

Тоді я побіг, і вони за мною; але наздогнати її не було жодного шансу з нашими острогами, мечами та піками! Щоб зникнути, їй знадобилося менше часу, ніж мені на те, щоби це вам розповісти. Крім того, всі пліткарки з тих місць надавали перевагу їй втечі й насміхалися над нами, вказуючи неправильний шлях. Побігавши кілька разів туди й сюди, ми змушені були повернутися до вартівні без розписки від начальника в'язниці.

Люди мої, щоби уникнути покарання, донесли, що Кармен говорила зі мною баскською; та й по правді кажучи,

* Вся іспанська кіннота була озброєна піками.

не здавалося надто природнім, щоби удар такої дівчинки міг так легко завалити міцного, як я, парубка. Все це здавалося підозрілим, або радше було занадто очевидним. Після зміни варті мене було позбавлено звання та на місяць посаджено до в'язниці. Це було моє перше покарання за час служби. Прощайте, сержантські погони, які, я вважав, я вже маю!

Перші дні мого ув'язнення минали дуже невесело. Коли я йшов у солдати, я уявляв собі, що стану щонайменше офіцером. Лонга, Міна, мої співвітчизники, дослужилися до генерал-капітанів; Чапалангарра, прихильник іспанської революції, як і Міна, й котрий так само, як і Міна, знайшов притулок в ваших краях, Чапангарра був полковником, а я ж стільки разів грав в жу-де-пом із його братом, бідним чортом, як і я. Тож я казав собі: тепер уся твоя служба без огріхів – втрачений час. Тебе помітили за поганим; щоб знову заслужити довіру начальства, тобі доведеться працювати в десять разів більше, аніж коли ти лише прийшов призовником. І через що я був покараний? Через якусь негідницю-циганку, котра позбиткувалася з мене і десь у місті зараз, в цю мить, щось цупить. Але однак я не міг собі заборонити про неї думати. Чи повірите, сеньйоре, ці її діряві шовкові панчохи, які вона показала мені, тікаючи, зверху до низу, я так і мав їх перед очима.

Я поглядав на вулицю через в'язничні ґрати, і серед усіх жінок, що проходили повз, я не бачив жодної, що була б варта тієї чортової дівки. І ще, проти власної волі, я нюхав квітку касії, що вона її мені кинула і котра, навіть висохла, зберігала свій аромат... Якщо чаклунки є, ця жінка була однією з них...

Якогось дня наглядач зайшов і дав мені алькалський буханець*.

– Тримайте, – сказав він, – це вам передала ваша кузина.

Я взяв хлібець і був дуже здивований, бо не мав ніякої кухні в Севільї. Можливо, це помилка, думав я, роздивляючись хлібець, але він був настільки апетитний і мав такий смачний аромат, що, не переймаючись тим, звідки він і для кого призначений, я вирішив його з'їсти. Коли я хотів його розрізати, мій ніж наштовхнувся на щось тверде. Я дивлюся й бачу маленьку англійську пилку, яка опинилася в тісті перед тим, як хлібець спекли. Крім того, була в хлібці ще золота монета в два піастри. Без сумніву, це був подарунок від Кармен. Для людей її племені свобода – понад усе, і вони готові місто спалити, лиш би врятувати себе від дня у в'язниці. Крім того, сестричка була тямуща,

* Алькала де лос Панадерос, селище за два льє від Севільї: там печуть неймовірно смачні хлібці. Кажуть, що їхня якість зумовлена тамтешньою водою, і щодня велику кількість хлібців привозять до Севільї.

і з таким хлібцем можна було лише посміятися з нагледачів. За якусь годину найгрубший брус можна було перепиляти тією пилкою; а з монетою в два піастри я в першого ж торговця старим вбранням обміняв би свою уніформу на звичайний одяг містянина. Ви ж самі розумієте, чоловікові, котрому не раз доводилося окрадати орлячі гнізда в наших скелях, без значних зусиль було би спуститися на вулицю з вікна, з висоти меншої за тридцять футів; але я не хотів тікати. В мене, як і раніше, була військова честь, і дезертирство здавалося мені тяжким злочином. Тільки-от мене зворушив цей знак пам'яті. Коли ви сидите у в'язниці, вам приємно думати, що в вас є друг, який про вас пам'ятає. Золота монета трохи бентежила мене, я хотів би її повернути; от тільки де шукати мою кредиторку? Це здавалося мені справою нелегкою.

Після церемонії позбавлення звання я думав, що страждати більше не доведеться; але було ще одне приниження, котре я мусив проковтнути: коли мене звільнили з в'язниці, мені наказано було на службі стати на варту, як простому солдатові. Ви не можете собі уявити, що в такому випадку відчуває людина, в котрої є самолюбство. Мені здається, я волів би, аби мене розстріляли. Принаймні тоді виходиш сам, випереджаючи свій звід; відчуваєш, що ти щось собою являєш; люди на тебе дивляться.

Я стояв на варті біля воріт полковника. Він був багатий, добродушний юнак, котрий любляв розважитися. Всі молоді офіцери бували у нього вдома, і багато цивільних, і жінки також – казали, що то актриси. Мені здавалося, що ціле місто зустрілося при його брамі, щоби на мене подивитися. Ось під'їздить екіпаж полковника, з його камердинером на зовнішньому сидінні. І що я бачу, хто звідти виходить? Циганочка. Цього разу вона була прибранна, як церковна святиня, вся в стрічках і золоті, гарно та помпезно одягнена. Сукня з паетками, голубі мештики теж у паетках, всюди квіти та вишивка. В руках вона мала баскський бубен. З нею були ще дві циганки, молода та стара. З ними завжди є якась бабка; і ще старий дід з гітарою, щоби грати їм до танцю. Ви ж знаєте, ми часто розважаємося, запрошуючи циганок в товариство, щоби вони там танцювали ромаліс, свої танці, – а часто й ще багато що. Кармен впізнала мене, й ми обмінялися поглядами. Не знаю, але в цю мить я хотів би опинитися на сто футів під землею.

– Agur laguna*, – сказала вона мені, – мій офіцере, ти стоїш на варті, як рекрут!

І перш ніж я знайшов слова, щоби їй відповісти, вона була уже в будинку.

* Доброго дня, товаришу.

Все товариство було в патію, й незважаючи на натовп, я бачив через ворота майже все, що відбувалося*. Я чув кастаньети та бубен, сміх та вигуки «браво»; іноді видно було її голову, коли вона підстрибувала з бубном.

Також я чув голоси офіцерів, які казали їй різні речі, від яких мені кров вдаряла в голову. Я не знав, що вона відповідала. Того дня, я думаю, я й покохав її назавжди; бо три чи чотири рази я мав думку увійти в патію і встро- мити шаблю в черево всім тим флюлюкам, котрі до неї залицялися. Мої тортури тривали десь із годину; потім циганки вийшли, і екіпаж забрав їх. Кармен, проходячи повз, знову на мене глянула, знаєте, тими своїми очима і сказала дуже тихо:

– Земляче, хто любить добре підсмажену рибку, той іде в Тріану, до Лільяса Пастії.

Легка, як кізонька, вона вскочила в екіпаж, візник шмаго- нув своїх мулів, і вся весела компанія вирушила я не знаю куди.

Ви можете легко здогадатися, що здавши варту, я виру- шив до Тріани; але спершу поголився і вимився, як на свя- то. Вона була в Лільяса Пастії, старого цигана, чорного, ніби

* Більшість будинків у Севільї мають внутрішнє подвір'я з галереями. Там сидять влітку. Це подвір'я накривають згори полотнищем, яке ввечері згортають. Ворота на вулицю майже завжди відкриті, а прохід до подвір'я закривається хвірткою з залізними, елегантно викуваними ґратками.

мавр, до котрого багато мешканців міста приходили поїсти смаженої риби, особливо, гадаю, з того часу, як там влаштувалася Кармен.

– Лільясе, – сказала вона, щойно мене побачила, – сьогодні я більше нічого не роблю. Завтра буде ще один день*. Ходімо, земляче, ходімо пройдемося.

Прямо в нього під носом вона схопила мантилью, і ми опинилися на вулиці; куди я йду – я не знав.

– Сеньйорито, – сказав я їй, – я гадаю, я повинен подякувати за подарунок, що його ви надіслали мені, коли я був у в'язниці. Хлібину я з'їв, пилка знадобиться мені, щоби гострити піку, і я її збережу на пам'ять про вас; але гроші – ось вони.

– Гляньте! Він зберіг гроші! – вигукнула вона, вибухаючи сміхом. – Ну, то й на краще, бо я зараз заледве при грошві; але яка різниця! Собака, що ходить, кістку знаходить**. То ходімо, все проїмо. Ти мене пригощаєш.

Ми повернулися до Севільї. На початку Зміїної вулиці вона купила десяток апельсинів, котрі змусила мене загорнути в свою хустину. Трошки далі вона купила буханець хліба, ковбаси, пляшку манзанілли; потім нарешті зайшла до кондитера. Там вона кинула на прилавок золоту монету, котру я їй повернув,

* Mañana serà otro día (іспанська приказка).

** Chuquel sos pirela, cocal terela (ромська приказка).

і ще одну, котру мала в кишені, і ще трошки срібного дріб'язку; а тоді зажадала всі мої гроші. В мене була лише одна песета і декілька куатро, я все їй віддав, і мені було дуже соромно, що не маю більше. Я думав, вона скупить усю крамничку. Вона взяла все найкраще та найдорожче: «йемас»*, «туррон»**, зацукровані фрукти, на скільки вистачило грошей. Все це я знову мусив нести в паперових пакетах. Ви, можливо, знаєте вулицю Світільничкову – там, де голова короля дона Педро Справедливого***.

* Яєчні жовтки з цукром.

** Різновид нуги.

*** Король дон Педро, котрого ми називаємо Жорстоким і котрого королева Ізабелла Католичка називала лише Справедливим, по вечорах полюбляв гуляти вулицями Севільї в пошуках пригод, схоже, як халїф Гарун аль Рашид. Однієї ночі на порожній вулиці він посперечався з чоловіком, який співав серенаду. Вони вихопили шпаги, і король убив закоханого кавалера. На брязкіт шпаг з вікна висунулася стара жінка й освітила цю сцену маленьким світільничком, що його мала в руках. Треба також знати, що король дон Педро, загалом чоловік сильний та спритний, мав дивну тілесну ваду. Коли він ходив, його колінні чашечки голосно хряскотіли. За цим хряскотом стара його й упізнала. Наступного дня черговий вейнтикуатро доповів королю: «Ваша величносте, сьогодні вночі на такій і такій вулиці відбулася дуель. Один із дуелянтів загинув». – «Ви знайшли убивцю?» – «Так, ваша величносте». – «Чого ж його досі не покарано?» – «Я чекаю вашого наказу, ваша величносте». – «Чиніть згідно із законом». А саме недовго перед тим король видав закон, згідно з яким кожен дуелянт має бути страчений, а голова його – виставлена на місці поєдинку. Вейнтикуатро дотепно вирішив ситуацію. Він наказав відпиляти голову однієї зі статуй короля і виставив її в ніші посеред вулиці, де сталося вбивство. Королю та всім мешканцям Севільї це дуже сподобалося. Вулицю назвали на честь світільничка старої, яка була єдиним свідком цього випадку. Такий народний переказ. Суїнья розповідає про це дещо інакше (див. *Anales de Sevilla*, том II, стор.136). Хай там як, але в Севільї все ще існує вулиця Світільничкова, а на цій вулиці – кам'яне погруддя, котре вважають зображенням дона Педро. На жаль, це погруддя нове. Попереднє дуже потріскалося в XVII столітті, й тодішній муніципалітет змінив його на те, яке бачимо зараз.

Голова ця повинна була змусити мене замислитися. На цій вулиці ми зупинилися коло якогось старого будинку.

Кармен увійшла в під'їзд і постукала в двері першого поверху. Ромка, справжня прислужниця Сатани, прийшла нам відчинити. Кармен сказала їй кілька слів мовою романі. Стара жінка спершу щось промимрила. Щоби її втихомирити, Кармен дала їй два помаранчі та жменю солодоців і дозволила скуштувати вина. Потім вона накинула жінці на плечі свою мантилю та вивела її за двері, а двері замкнула на дерев'яний брус. Щойно ми залишилися на самоті, вона стала пританцьовувати і реготати, як божевільна, наспівуючи «Ти мій ром, я твоя ромі»*. А що я — я стояв посеред кімнати з усіма тими покупками і не знав, куди їх поскладати.

Вона пожбурила все на землю, кинулася мені на шию і сказала:

— Я плачу свої борги, я плачу свої борги! Такий закон у кале**.

Ах, сеньйоре, той день, той день! Коли я думаю про нього, я забуваю про завтрашній.

* Rom - чоловік; romi — дружина.

** Calo, calli, множина — sales. Дослівно: чорний. Так роми своєю мовою називають себе самі.

Розбійник трохи помовчав; потім, розпаливши знову свою сигару, він продовжив:

– Ми провели разом цілий день, їли, пили і все таке інше. Наївшись солодощів, вона, ніби шестирічна дитина, стала пригорщами напихати їх у слоїк з водою, котрий лишила стара. «Це їй буде щербет», – казала вона. Тоді чавила йemas, кидала їх об стіни. «Це щоби мухи залишили нас у спокої», – казала вона... Не було такого трюку, таких пустощів, яких би вона не зчинила. Я сказав їй, що хотів би побачити, як вона танцює; але де знайти кастаньети? Тут же вона бере єдину тарілку старої, розбиває її на шматки і ось уже витанцьовує ромаліс, вистукуючи шматками порцеляни незгірш, якби то були кастаньети з чорного дерева чи слонової кістки. З цією жінкою не можна було нудьгувати, присягаюся вам. Настав вечір, і я почув, як барабани б'ють до збору.

– Я мушу йти в казарму, зголоситися, – сказав я їй.

– В казарму? – обурилася вона. – Чи ти негр, що-би тебе водили на палиці? Ти як канарок, і вбраний так, і характер твій такий*. І серце в тебе куряче. Йди.

* Іспанські драгуни мали жовту форму.

Я залишився, заздалегідь примирившись з кімнатою арештантів. Зранку це вона перша заговорила про те, щоби нам розійтися.

– Послухай, Хосеїто, – сказала вона, – я тобі відплатила? Згідно з нашим законом, я тобі нічого не винна, бо ти паїльйо; але ти гарний хлопець, і ти мені сподобався. Ми з тобою квити. Бувай здоровий.

Я запитав, коли знову побачу її.

– Коли ти станеш менш дурний, – відказала вона, сміючись.

А потім, уже більш серйозним тоном:

– Знаєш, синку, що я думаю. Що я тебе трошки люблю. Але довго це тривати не може. Собаки з вовками надовго не вживаються. Може, якби ти прийняв циганські закони, я би й погодилася стати твоєю ромі. Але це нісенітниця; бути такого не може. Та, хлопчику мій, повір мені, ти ще дешево відбувся. Ти зустрівся із чортом, так, із чортом; не завжди він чорний, і він не скрутив тобі в'язи. Є в мене шерсть, та я не овечка*. Постав свічку своїй махарі**, вона її добре заслужила. Давай, прощай ще раз. Не думай

* Me dicas vriarda de jorrou, bus ne sino braco (ромське прислів'я).

** Святій – мається на увазі Пресвята Марія.

про Карменсіту більше, бо вона оженить тебе із вдовою на дерев'яній нозі*.

Сказавши це, вона відсунула брус, що ним замикала двері, і щойно опинившись на вулиці, загорнулася в мантилю і лише й показала мені спину.

Вона сказала правду. Наймудріше з мого боку було б більше не думати про неї; але з того самого дня на Світільничковій вулиці я ні про що інше думати більше не міг. Я тинявся цілими днями, сподіваючись її зустріти. Я розпитував про новини від неї в старої жінки і в продавця смаженої риби. І перша, й другий казали мені, що вона поїхала в Лалоро** – так вони кажуть на Португалію.

Напевне, це після того, як Кармен намовила їх, вони так відповідали, але я скоро переконався, що вони обманюють. За кілька тижнів по моєму гостюванні на вулиці Світільничковій я стояв на варті біля міської брами. Неподалік від брами в кріпосному валу виник пролом; вдень його лагодили, а вночі він охоронявся, щоби перешкодити контрабандистам. Упродовж дня я бачив, як приїхав Лільяс Пастія, ходив коло вартівні й спілкувався з деякими з моїх товаришів; усі знали його, а ще краще – його рибу

* Шибениця – «вдова» останнього з повішених.

** «Червона земля».

та пиріжки. Він підійшов до мене й запитав, чи є в мене новини від Кармен.

– Ні, – відповів я йому.

– Ну, то знайте, що будуть, братчику.

Він не помилився. Вночі мене поставили коло пролomu. Щойно наш бригадир пішов, я побачив, що до мене наближається жінка. Серце підказало мені, що це Кармен. Однак я гукнув:

– Зупиніться! Тут ходу немає!

– Але ж не будьте злим, – сказала вона, даючи мені себе впізнати.

– Що? То ось де ви, Кармен?

– Так, земляче. Добра розмова – коротка розмова. Хочеш заробити дуро? Тут пройдуть люди з пакунками; дай їм пройти.

– Ні, – відповів я. – Я маю перешкодити їм пройти, такий наказ.

– Наказ! Наказ! На вулиці Світильничковій ти не думав про накази.

– Ах, – відповів я, і ті спогади геть мене поглинули, – там варто було забути про всі накази. Але я не бажаю грошей від контрабандистів.

– Добре, якщо ти не хочеш грошей, то, може, ти хочеш, щоб ми ще раз пообідали в старій Доротеї?

– Ні, – сказав я, заледве не задихаючись від зусилля, що мусив для цього над собою зробити. – Я не можу.

– Дуже добре. Ну, коли з тобою так важко, я знаю, з ким поговорити. Я запропоную твоєму офіцерові піти до Доротеї. Він виглядає на хорошого хлопчика, і він поставить вартового, котрий побачить лише те, що варто побачити. Бувай, канарку. Я буду дуже сміятися того дня, коли накажуть тебе повісити.

Я мав слабкість гукнути її і пообіцяв дозволити пройти хоч всім циганам світу, якщо буде потрібно, аби лиш отримати ту єдину винагороду, якої я бажав. Вона відразу ж запряглася, що дотримає обіцянки уже наступного дня, й побігла попередити своїх друзів, які були за два кроки звідти. Їх було п'ятеро, й Пастія серед них, усі вони були добряче навантажені англійським крамом. Кармен чатувала. Вона мала клацнути кастаньєтами, щойно побачить варту, але цього не знадобилося. Контрабандисти зробили свою справу миттєво.

Наступного дня я пішов на Світільничкову вулицю. Кармен змусила на себе чекати і прийшла в поганому гуморі.

— Я не люблю людей, котрих треба благати, — сказала вона. — Першого разу ти зробив мені більшу послугу, навіть не знаючи, чи отримаєш щось за це. Вчора ти зі мною торгувався. Я не знаю, навіщо я прийшла, бо я більше тебе не люблю. От що, йди геть, ось тобі дура за неприємності.

Я мало не пожбурих монету їй в обличчя, і мені довелося зробити зусилля, щоби стриматися і її не побити. Ми сварилися годину, і я пішов розгніваний. Я довго ходив містом, вештаючись туди й сюди, ніби божевільний; нарешті я увійшов до церкви і, сховавшись у найтемніший закуток, гірко заплакав. І раптом чую голос:

— Драконячі сльози*! Зроблю з них любовне зілля!

Я підняв погляд. Переді мною стояла Кармен.

— Що, земляче, ви ще хочете на мене сердитися? — сказала вона. — Напевне, я вас все-таки кохаю, бо відколи ви мене залишили, сама не знаю, що мені робиться. Тож я тепер сама тебе питаю: хочеш, підемо на Світільничкову вулицю?

І отже, ми помирилися; але вдача в Кармен була така ж, як погода в наших краях. У нас в горах що яскравіше сонце, то ближча гроза. Вона пообіцяла мені ще раз зустрітися зі мною в Доротеї — і не прийшла. І Доротея знову

* Гра слів: dragon означає і дракон, і драгун. — Примітка перекладачки.

сказала мені, що вона поїхала в Лалоро по своїх циганських справах.

Уже знаючи з досвіду, як до цього ставитися, я шукав Кармен скрізь, де, як мені здавалося, вона могла би бути, і по двадцять разів на день проходив по Світільничковій вулиці. Одного вечора я був у Доротеї, яку я майже приручив, час від часу купуючи їй склянку анісівки, коли заходить Кармен, а за нею молодий чоловік, лейтенант нашого полку.

— Геть іди, — швидко сказала вона мені баскською.

Я стояв приголомшений, серце моє лютувало.

— Що ти тут робиш? — сказав мені лейтенант. — Марш, геть звідси.

Я не міг ступити й кроку; мене ніби спаралізувало. Розгніваний лейтенант, побачивши, що я не лише не йду геть, а навіть не скинув свого військового кашкета, взяв мене за комір і грубо струсонув. Я не знаю, що я йому сказав. Він витяг свою шпагу, а я свою. Стара жінка схопила мене за руку, і він вдарив мене в чоло, знак від того в мене залишився дотепер. Я відступив і ліктем відкинув Доротею назад; потім, побачивши, що лейтенант наступає на мене, я виставив шпагу, і він на неї настромився. Тоді Кармен загасила лампу і своєю мовою звеліла Доротеї тікати. Сам я кинувся на вулицю й біг невідомо куди. Мені здавалося, що мене

переслідують. Коли я отямився, то побачив, що Кармен мене не полишила.

– Дуже неумудрий ти, канарку, – сказала вона мені. – Ти вмєєш робити лише дурниці. Я ж казала, що принесу тобі нещастя. Втім, усе можна залагодити, коли дружиш з ромською фламандкою*. Для початку перев'яжи голову оцєю хусткою і віддай мені портупею. Зачекай на мене в цьому провулку. Я повернуся за дві хвилини.

Вона зникла і незабаром принесла мені смугастого плаща, якого ходила шукати не знаю де. Вона змусила мене покинути мою уніформу й вбрати плаща поверх сорочки. В такому вигляді, з її хустиною на голові, що нею вона перев'язала мені рану, я був схожий на валенсїйського селянина, такого, як приїздять до Севільї торгувати орчатою з чуфи**. Потім вона привела мене в якийсь дїм, схожий на Доротеїн, у кінці провулку. Вона та інша циганка вмили мене і перев'язали мені рану краще за полкового хїрурга, а тоді змусили мене щось випити; нарешті, вони поклали мене на матрац, і я заснув.

* Flamenca de Roma – на жаргоні цей термін і означає жінку – ромку. Roma тут не Вічне місто, а саме народ ромів, або «одружених людей», як вони називають себе самі. Перші роми, що з'явилися в Іспанії, прибули, ймовірно, з Нїдерландів, то через те їх і почали називати фламандцями.

** Чуфа – бульбоподібний корїнь, з якого роблять досить приємний напїй.

Напевне, ці жінки підмішали мені в напій якісь снодійні ліки, що таємницями приготування таких вони володіють, бо наступного дня я прокинувся дуже пізно. Мені дуже боліла голова, і мене трохи лихоманило. Деякий час знадобився моїй пам'яті, щоби повернути мене до жахливої сцени, в якій я й сам напередодні взяв участь. Перев'язавши мені рану, Кармен та її подруга, обидві сидячи навпочіпки в ногах мого матраца, обмінялися кількома словами на чіпе кальї, що було, очевидно, медичною консультацією. Тоді обидві запевнили мене, що незабаром я зцілюся, але мушу якнайшвидше залишити Севілью; бо якби мене тут схопили, то розстріляли б без вагань.

— Мій хлопчику, — сказала мені Кармен, — тобі треба братися до якоїсь роботи; тепер, коли король тебе більше не годує рисом із тріскою, слід подумати про те, як заробляти на життя. Ти надто немудрий, щоби красти а *pastesas**, але ти сильний та вправний; якщо маєш в серці хоробрість, їдь до узбережжя й стань контрабандистом. Хіба ж я не обіцяла спричинитися до того, щоб тебе повісили? Все краще, ніж розстріл. Втім, якщо візьмешся до справи з розумом, ти житимеш, як князь, доки міньйони** та берегова охорона не злапають тебе за комір.

* *Ustilar a pastesas* – бути спритним злодієм, грабувати без насильства.

** Різновид жандармів.

Ось у таких привабливих висловах бісова дівка описала мені мій новий фах, котрий сама ж мені й призначила – єдине, напrawdę, що залишалося мені тепер, коли я заслужив на смертну кару. Чи можу я зізнатися вам, сеньйоре? Вона переконала мене без особливих проблем. Мені здавалося, що це бентежне, бунтівне життя тісно нас зв'яже. Відтепер, думав я, я можу бути певним, що здобув її любов. Я багато чув про тих контрабандистів, що мандрують Андалусією на доброму коні, з мушкетомом в руці і з коханкою в сідлі. Я уже бачив, як я роз'їжджаю по горах і долинах з цією ніжною циганочкою в мене за спиною. Коли я казав їй про це, вона хапалася від сміху за ребра й відказувала, що нема нічого солодшого за ночівлю на біваку, коли кожен ром веде свою ромі в маленьке шатро, влаштоване з трьох обручів, накритих попоною.

– Якщо я заберу тебе в гори, – казав я їй, – то буду певен стосовно тебе. Так мені вже не доведеться ділитися з лейтенантом.

– А! То ти ревнуєш? – відповідала вона. – Що ж, то гірше для тебе. Чи ж ти настільки дурний? Хіба не бачиш – я кохаю тебе, я ж ніколи не брала з тебе грошей!

Коли вона казала такі речі, мені хотілося її задушити.

Коротше, сеньйоре, Кармен придбала для мене цивільне вбрання, що в ньому я виїхав із Севільї й ніхто

мене не впізнав. Я прибув до Хересу з листом від Пастії до одного продавця анісівки, в якого збиралися контрабандисти. Я був відрекомендований цим людям, ватажок їхній, на прізвисько Данкаїре*, прийняв мене до своєї ватаги.

Ми вирушили до Гауцину, де я зустрівся з Кармен – вона уже там влаштувалася і на мене чекала. В цих подорожах вона була нам за вивідувачку, про кращого шпигуна годі було й мріяти. Вона прибула з Гібралтару, де вже домовилася з власником одного корабля про розвантаження англійського краму, котрий ми мали прийняти на березі. Ми вирушили до Естепони чекати на них, а потім частину товару заховали в горах; навантажені рештою ж, рушили до Ронди. Кармен рухалася попереду. Знову ж таки, вона дала нам знати, коли найкращий час, щоби зайти до міста. Ця перша подорож, а за нею й ще кілька, були вдалі. Життя контрабандиста було мені значно більше до вподоби, аніж життя вояки; я міг дарувати Кармен подарунки. У мене були гроші та коханка. Жодними докорами сумління я не переймався, тому що, як кажуть роми, *salapia sat resquital ne punzava* – в добру мить і ко-роста не свербить. Всюди нас приймали радо; товариші

* Данкаїре – прізвисько, яке перекладається як «той, що грає на чужі гроші». – Примітка перекладачки.

мої ставилися до мене добре і навіть виказували повагу. Це тому, що я вбив людину, а серед них не кожен мав на совісті такий подвиг. Але що мене найбільше зворушувало в моєму новому житті, так це те, що я часто бачив Кармен. Вона була до мене ласкавіша, ніж будь-коли до того; однак товаришам вона не зізнавалася, що була моєю коханкою, і навіть звеліла мені була запрягтися різними клятвами, що я їм нічого не розповідатиму. Я був такий беззахисний перед цією істотою, що виконував усі її примхи. А окрім того, це вперше вона поводи́ла себе як чесна жінка, і я був настільки простодушний, що думав, ніби вона й справді виправилася і зреклася колишніх своїх якостей.

Ватага наша, що її складали вісім чи десять осіб, збиралася лише у вирішальні моменти, а зазвичай ми, розділені по двоє-трое, розбрідалися по містах і селах. Кожен із нас мав якесь ремесло про людське око: один удавав з себе бляхаря, інший буцімто продавав коні; я ж мав торгувати галантереєю, але в людних місцях не з'являвся через отой свій кепський випадок у Севільї. Одного дня, чи пак ночі, ми повинні були зійтися під Вехером. Ми з Данкаїре прибули раніше за інших. Він здавався дуже веселим.

— У нас буде ще один товариш, — сказав він мені. — Кармен щойно викинула одну зі своїх найкращих

витівок. Вона оце тепер визволила свого рома з Тарифської в'язниці.

Я вже почав розуміти ромську мову, що нею спілкувалися майже всі мої товариші, і від слова «ром» я затремтів.

— Як то? Свого чоловіка? То значить, вона заміжня? — запитав я у ватажка.

— Так, за Гарсією Однооким, таким же хитрим циганом, як і вона. Бідний хлопчина був на каторзі. Кармен охмурила тюремного лікаря так, що її ром отримав звільнення. Ах! Така жінка — на вагу золота. Два роки вона намагалася його визволити. Ніяк не вдавалося, поки не змінили лікаря. З цим, здається, вона швидко знайшла спосіб зблизитися.

Можете собі уявити, яке задоволення отримав я від таких новин. Скоро побачив я і Гарсію Одноокого; був він найпотворнішою потворою серед усіх циган: чорний з лиця, з іще чорнішою душею, то був найжахливіший негідник з усіх, кого я будь-коли в житті зустрічав. Кармен прийшла з ним; і коли вона при мені називала його своїм ромом, треба було бачити, як вона грала очима і які виробляла гримаси, щойно Гарсія відвертався.

Я був обурений і не сказав їй і слова за всю ніч. Зранку ми навантажилися і вже вирушили в дорогу, коли завважили, що нас переслідують зо дванадцяттеро вершників.

Андалусійські хвальки, готові на словах усіх перебити, одразу ж зробилися з виду перелякані. Всі накивали п'ятами. Данкаїре, Гарсія, Ремендадо*, гарний хлопчик з Есіхи, і Кармен не розгубилися. Інші покинули мулів та побігли ярами, де коні переслідувачів не могли їх наздогнати. Ми не зуміли зберегти своїх тварин і, поспішно розвантаживши найцінніший крам, взяли його на плечі та спробували врятуватися в скелях, на найкрутіших схилах. Тюки ми кидали попереду себе, а самі навпочіпки з'їжджали за ними слідом. Ворог тим часом нас обстрілював; це я вперше почув свист куль, і це не справило на мене якогось враження. Немає великої заслуги в тому, щоби глузувати над смертю, коли це бачить жінка. Всі ми врятувалися, крім нещасного Ремендадо, котрому влучили в поперек. Я викинув свій пакунок і намагався його нести.

— Дурень! — крикнув мені Гарсія. — Що ми маємо робити з мертвечиною? Кинь його й не розгуби бавовняних панчіх.

— Кинь його, кинь його! — кричала до мене Кармен.

Втома змусила мене на мить притулити його в сховку під скелею. Гарсія підійшов і вистрілив йому в голову з мушкетона.

* Прізвисько, що означає «рябий», «строкатий». — Примітка перекладачки.

— Ну молодець, хто його тепер впізнає, — сказав він, розглядаючи розірване дванадцятьма кулями обличчя.

Ось, сеньйоре, таке гарне життя я провадив. Ввечері ми опинилися в гущавині лісу, знемагали від втоми, не мали що їсти і потерпали від втрати наших мулів. І що ж зробив цей пекельний Гарсія? Він дістав з кишені колоду карт і почав грати з Данкаїре в світлі вогнища, яке вони розпалили. Я тим часом лежав, споглядаючи зірки, і думав про Ремендадо — я казав собі, що волів би бути на його місці. Кармен сиділа поруч навпочіпки, час від часу постукуючи кастаньетами і щось наспівуючи. Потім, нахилившись ніби для того, щоби щось сказати мені на вухо, вона мене поцілувала, майже силоміць, і так два чи три рази.

— Ти диявол, — казав я їй.

— Так, — відказувала вона.

Перепочивши кілька годин, вона вирушила до Гаусину, а на ранок маленький пастушок прийшов принести нам хліба. Ми залишалися там цілий день, а вночі наблизилися до Гаусину. Ми чекали на новини від Кармен, але їх не було. На ранок ми бачимо: іде погонич, веде мулів, а верхи на них гарно вбрана жінка з парасолькою і дівчинка, очевидно, її служниця. Гарсія сказав:

— Ось два мули та дві жінки, котрих нам посилає святий Миколай. Я волів би чотирьох мулів, але байдуже, якось обійдуся.

Він узяв свого мушкетона і рушив до дороги, ховаючись у підліску. Ми з Данкаїре йшли за ним на певній відстані. Наблизившись на відстань пострілу, ми крикнули погоничеві зупинитися. Жінка, побачивши нас, замість того, щоби перелякатися, — а самі наші костюми вже були того варті, — зчинила великий регіт.

— Ох! Ці лільїпенді мають мене за ераньї!*

Це була Кармен, але так майстерно перевдягнена, що я б її не впізнав, якби вона й говорила іншою мовою. Вона зістрибнула з мула і якийсь час про щось тихо розмовляла з Данкаїре та Гарсією, а потім сказала мені:

— Канарку, ми ще побачимося до того, як тебе повісять. Я їду до Гібралтара в циганських справах. Ви незабаром про мене почувете.

Ми розділилися після того, як вона вказала нам місце, де ми можемо знайти притулок на кілька днів. Для нашої ватаги ця жінка була провидінням. Ми незабаром отримали гроші, які вона надіслала нам, та повідомлення, що було для нас ще кращим: певного дня двоє англійських мілордів вирушать із Гібралтара до Гранади такою-то дорогою. Хто має

* Ці дурні мають мене за порядну жінку!

вуха, нехай почує. В них було багато милих гіней. Гарсія хотів убити їх, але Данкаїре та я були проти. Ми взяли тільки гроші та годинники, не рахуючи хіба ще сорочок, що їх дуже потребували.

Сеньйоре, стаєш негідником – і сам не помічаєш того. Втрачаєш голову через гарну дівчину, через неї б'єшся, трапляється нещастя, доводиться жити в горах – і схаменутися не встигнеш, як із контрабандиста перетворюєшся на розбійника. Ми вирішили, що нам не дуже добре залишатися в околицях Гібралтару після пригоди з мілордами, і заглибилися в гори Ронди. Ви казали мені про Хосе-Марію – ось прошу, там я його й зустрів. У такі експедиції він брав свою коханку. То була гарна дівчина, мудра, скромна, з добрими манерами; й слова лихого не скаже, а яка відданість!.. У відповідь він робив її дуже нещасливою. Він бігав за всіма жінками, як міг її зневажав, а часом починав ревнувати. Одного разу він ударив її ножом. То що – вона ще більше його покохала. Так вже влаштовані жінки, особливо андалусійки. Пишалася шрамом на руці й показувала його, як найліпшу на світі прикрасу. І, окрім того всього, Хосе-Марія був найгіршим товаришем. В одній з наших виправ він скерував усе так, що йому лишилося все здобути, а нам – лише клопоти й кулі. Ну, але

я продовжу свою оповідь. Ми нічого більше не чули про Кармен. Данкаїре сказав:

– Потрібно, аби хтось із нас з'їздив у Гібралтар усе розвідати; мабуть, вона підготувала якесь діло. Я б поїхав, але я надто добре відомий у Гібралтарі.

Одноокий сказав:

– Мене теж знають, я добряче понакапостив тамтешнім ракам*. А що я маю одне око, то мені й замаскуватися складно.

– То, значить, я мушу поїхати? – сказав я, в захваті від самої лише думки знову побачити Кармен. – Ну, і що ж я маю робити?

Інші мені сказали:

– Зроби так: постарайся дістатися морем або через Сан-Роке, як тобі більше до вподоби, і, коли будеш в Гібралтарі, спитай у порту, де живе продавчиня шоколаду на ім'я Пампушка. Коли її відшукаєш, від неї дізнаєшся, що там відбувається.

Було вирішено, що ми вирушимо всі троє в ліси узгір'я Гаусин, а там я залишу своїх двох товаришів і їхатиму до Гібралтару як продавець фруктів. У Ронді чоловік, що мав з нами справи, дав мені паспорт; у Гаусині мені дали осла; я навантажив його апельсинами та динями й вирушив.

* Прізвисько, яке в Іспанії народ дав англійцям за колір їхніх мундирів.

Коли я прибув до Гібралтару, то з'ясувалося, що там добре знали Пампушку, але вона чи то померла, чи вирушила *ad finibus terrae**, і саме її зникнення, як на мене, пояснювало, чому ми втратили зв'язок із Кармен.

Я поставив осла в стійло, а сам, взявши свої апельсини, пішов містом, я ніби їх продавав, але насправді хотів подивитися, чи не побачу якесь знайоме обличчя. Там збирається наволоч з усіх країв світу, це справжня Вавилонська вежа, там не можна пройти й десяти кроків вулицею, не почувши такої ж кількості мов. Я бачив багатьох ромів, але не наважувався їм довіряти; я приглядався до них, а вони до мене. Очевидно, нам було зрозуміло, що ми злочинці, важливо було знати, чи з однієї ми зграї.

По двох днях безплідних блукань я не дізнався нічого ані про Пампушку, ані про Кармен і збирався був вже повернутися до товаришів після того, як зроблю деякі закупи, аж раптом, ідучи вулицею на заході сонця, я чую з вікна жіночий голос, котрий мене гукає: «Продавцю апельсинів!..» Я піднімаю голову і бачу на балконі Кармен, що сперлася на перила, а з нею офіцер у червоному, з золотими еполетами, накрученим волоссям і видом великого пана. Щодо неї, то вона була вбрана чудово: шаль на плечах, золотий гребінь, вся в шовках;

* На каторгу або до всіх чортів.

і, негідниця, як завжди реготала, аж трималася за боки. Англієць ламаною іспанською крикнув, щоби я піднявся, бо мадам захотіла трохи помаранчів; а Кармен сказала мені баскською:

– Піднімайся й ні з чого не дивуйся.

Й правда, ні з чого не слід мені було дивуватися, якщо це щось робила вона. Не знаю, отримав я більше радості чи горя, отак її відшукавши. При дверях стояв високий лакей-англієць, припудрений, він провів мене до чудової вітальні. Кармен одразу ж заговорила зі мною баскською:

– Ти ані слова не знаєш іспанською, і зі мною ти не знайомий.

А тоді, звертаючись до англійця:

– Я ж вам казала, я з першого погляду впізнала в ньому баска; ви почуєте, яка то чудернацька мова. Який у нього глупий вигляд, хіба ж ні. Наче кіт, якого злапали в коморі.

– А в тебе, – сказав я їй своєю мовою, – вигляд нахабної ошуканки, і мені дуже хочеться покряти тобі обличчя на очах у твого залицяльника.

– Мого залицяльника! – сказала вона. – Ти глянь, це ти сам вгадав, що він за один? І ти ревнуєш до цього бовдура? Ти став ще дурніший, аніж був до наших вечорів на Світильничковій вулиці. Чи ти, йолопе, не бачиш,

що я зараз роблю свої циганські справи, і роблю їх блискуче. Цей дім мій, гінеї цього рака будуть моїми, я воджу його за носа й заведу туди, звідки він довіку не вибереться.

– А я, – сказав я до неї, – коли ти ще надумаєш лагодити свої циганські справи в такий спосіб, зроблю так, щоби тобі відбило охоту до наступних.

– Нічого собі. Чи ти мені ром, щоби мені наказувати? Одноокий це схвалює, а ти тут до чого? Чи тобі мало, що ти єдиний, хто може зватися моїм мінчорро*?

– Що він каже? – спитав англієць.

– Він каже, що його мучить спрага й він охоче перехилив би добрячу чарку, – відповіла Кармен.

І впала на канапу, регочучи з такого свого перекладу.

Сеньйоре, коли ця дівчина сміялася, не було ніякої змоги говорити щось серйозне. Усі сміялися разом із нею. Здоровань англієць теж розсміявся, як дурень, котрим він зрештою й був, і звелів, щоби мені принесли випити.

Доки я пив:

– Бачиш цей перстень у нього на пальці? – сказала вона. – Хочеш, я тобі його подарую?

Я відповів:

* Мій коханець чи, радше, моя примха.

— Я віддав би палець, щоби зустрітися з твоїм мілордом в горах і щоби кожен мав у руці макілу.

— Макіла, це що він хоче сказати? — запитав англієць.

— Макіла, — відказувала Кармен, сміючись, як завжди, — це апельсин. Правда ж, яке смішне слово для апельсина? Він каже, йому б хотілося пригостити вас макілою.

— Он воно що, — сказав англієць. — Ну, то завтра знову принось макіли.

Доки ми говорили, увійшов слуга і сказав, що вечеря готова. Тоді англієць підвівся, дав мені піастр і запропонував Кармен руку, ніби вона не могла ходити сама.

Кармен, все ще сміючись, сказала мені:

— Мій хлопчику, я не можу запросити тебе на вечерю; але коли завтра почуєш барабани по параді, приходь сюди з апельсинами. Тут знайдеться кімната, вмебльована краще за попередні. А потім ми поговоримо про циганські справи.

Я не відповів нічого, і вже опинившись на вулиці, почув, що англієць кричить мені: «Принось макілу завтра!» — і Кармен сміється.

Я вийшов, не знаючи, що робити, ніч не спав, а зранку був такий злий на цю зрадницю, що вирішив поїхати з Гібралтару геть, навіть не побачившись із нею; але за перших звуків барабанного бою вся мужність мене облишила; я взяв свій кошик з апельсинами і побіг до Кармен.

Віконниці її були прочинені, і я побачив велике темне око, котре мене видивлялося. Напудрений лакей провів мене негайно. Кармен дала йому якийсь доручення і, щойно ми залишилися наодинці, зайшлася своїм крокодилячим реготом і кинулася мені на шию. Ніколи я не бачив її такою красивою. Вбрана як мадонна, напарфумлена... Шовкові меблі, вишиті штори... Ах!.. І я чинив, як злодій, котрим і був.

— Мінчорро, — казала Кармен, — мені хочеться все тут потрошити, підпалити дім і втекти в гори.

І була ніжність!.. І був сміх!.. Вона танцювала і шматувала на собі мережива — й мавпа не скакала б так, кривляючись і бешкетуючи. Згодом, коли вона знову стала серйозна:

— Послухай, — сказала вона. — Тепер про циганські справи. Я хочу, щоби він повіз мене в Ронду, там у мене сестра в монастирі... — (Тут вона знову розреготалася.) — Ми проїжджаємо через місце, яке я тобі вкажу. Ви на нього нападаєте і грабуєте до нитки. Краще б його прикінчити, звісно; але тільки... — продовжувала вона з тією своєю диявольською посмішкою, якої ніхто б не мав охоти наслідувати, — знаєш, що варто зробити? Нехай, може, Одноокий наблизиться перший. Тримайтеся трохи позаду. Рак хоробрый та вмільий; у нього хороші пістолети... Ти розумієш?

І вона знову вибухнула реготом, від якого я спохмурнів.

— Ні, — відповів я їй, — я ненавиджу Гарсію, але він мій товариш. Можливо, колись я тебе від нього звільню, та покватаємося ми за звичаями мого краю. Я циган лише з волі випадку, але в певних речах залишуся завжди, як каже прислів'я, чесним наварцем*.

Вона відповіла:

— Ти дурень, повний недоумок, справжній паїльйо. Ти як той карлик, котрий вважає, що він великий, коли зміг далеко плюнути. Ти не любиш мене, йди геть.

Коли вона казала мені «йди», я не міг піти. Я пообіцяв їй поїхати, повернутися до товаришів і чекати на англійця; зі свого боку вона пообіцяла мені залишатися хворою, доки не поїде з Гібралтара в Ронду. Я залишався в Гібралтарі ще два дні. Вона мала сміливість прийти перевдягнуною до мене в готель. Я поїхав; я також мав свій задум. Я повернувся в місце, де ми мали зійтися, знаючи, де й коли мають проїхати Кармен із англійцем. Данкаїре та Гарсія вже чекали на мене. Ми провели ніч у лісі біля вогнища з соснових шишок, які чудесно горіли. Я запропонував Гарсії зіграти в карти. Він погодився. В другій партії я кажу йому, що він махлює; він засміявся. Я кинув карти йому в обличчя. Він хотів був схопитися за мушкетон, але я став ногою на зброю і сказав:

* Navarro fino.

– Кажуть, ти знаєш, як битися на ножах як найліпший відчайдух з Малаги; хочеш спробувати зі мною?

Данкаїре намагався нас розборонити. Я вдарив Гарсію кулаком двічі або тричі. Гнів зробив його сміливим; він схопився за ножа, я – за свого. Ми сказали Данкаїре, щоби він відступився і дав місце чесному двобою. Він побачив, що нас не зупинити, і відійшов. Гарсія вже нахилився, як кіт, готовий кинутися на мишу. В лівій руці він тримав капелюха, щоби відбивати удари, а ніж виставив уперед. Це їхній андалусійський захист. Щодо мене, то я пішов по-наварськи просто обличчям на нього, ліву руку догори, ліву ногу вперед, ніж коло правого стегна. Я почувався сильнішим за велетня. Він кинувся на мене, як блискавка; я повернувся на лівій нозі, й він не знайшов нікого перед собою; натомість я дістав його в горло, і ніж увійшов так глибоко, що рука моя була під самим його підборіддям. Я повернув лезо з такою силою, що воно зламалося. Це був кінець. Струмінь крові, завтовшки в руку, виштовхнув з його рани лезо. Він упав доллиць, прямий, як колода.

– Що ти зробив? – сказав мені Данкаїре.

– Слухай, – відповів я йому. – Ми не могли жити разом. Я люблю Кармен і я хочу бути єдиним. Окрім того, Гарсія був покидьок, і я не забув, як він вчинив із бідним Ремендадо.

Тепер нас лише двоє, але ми хороші люди. Скажи, хочеш буду тобі другом на все життя до смерті?

Данкаїре простягнув мені руку. Це був чоловік років п'ятдесяти п'яти.

– Бісові любовні історії! – вигукнув він. – Якби ти попросив у нього Кармен, він продав би тобі її за гріш. Що ж нам робити завтра; нас же лише двоє тепер.

– Дозволь мені впоратися хоч би й самотужки, – сказав я. – Тепер ніщо в світі не злякає мене.

Ми поховали Гарсію й перенесли наш табір на двісті кроків далі. Наступного дня приїхала Кармен зі своїм англійцем, двома погоничами мулів та слугою. Я сказав Данкаїре:

– Я подбаю про англійця. Ти налякай решту, вони незброєні.

Англієць був хоробрий. Якби Кармен не штовхнула його під руку, він би мене вбив. Коротше, цього дня я виборов Кармен – і з перших слів повідомив їй, що вона вдова. Коли вона довідалася, як це сталося:

– Ти завжди будеш ліліпенді! – сказала вона мені. – Гарсія мав тебе убити. Цей ваш наварський захист – дурниця просто, а він відправляв на той світ і майстерніших за тебе. То просто його час прийшов. І твій прийде.

– І твій, – відповів я, – якщо ти не будеш мені справжньою ромі.

– Нехай так, – сказала вона. – Не раз я бачила в кавовій гущі, що ми скінчимо разом. Гаразд! Хай буде, що буде.

І вона клацнула кастаньетами, як завжди робила, коли хотіла прогнати якусь небажану думку.

Забуваєшся, коли говориш про себе. Не сумніваюся, для вас нудні всі ці подробиці, але я скоро закінчу. Таке наше життя тривало доволі довго. Ми з Данкаїре зібрали ще кількох товаришів, надійніших за тих, що були спочатку, і займалися контрабандою, іноді, мушу визнати, ми спиняли людей на великій дорозі, але зрештою лише в крайній нужді, тоді як не мали іншого виходу. Окрім того, ми не чинили подорожнім лиха й забирали в них лише гроші. Впродовж кількох місяців я був задоволений із Кармен; вона й далі була корисна для наших обладунків, попереджаючи нас про якісь добрі речі, які можна було облагодити. Вона перебувала то в Малазі, то в Кордові, то в Гранаді, але за першим покликом кидала все і приїздила до мене в якусь відлюдну колибу, а то й на бівак. Одного разу в Малазі вона мене занепокоїла. Я дізнався, що вона поклала око на дуже багатого торговця, з яким, очевидно, мала намір повторити ту штуку з Гібралтару. Незважаючи на те, що Данкаїре вмовляв мене зупинитися, я поїхав до Малаги і з'явився там серед білого дня,

я знайшов Кармен і відразу ж її забрав. У нас сталося велике з'ясування взаємин.

— Знаєш, — сказала вона мені, — з тих пір, як ти став моїм ромом по-справжньому, я люблю тебе менше, ніж коли ти був моїм мінчорро. Я не хочу, аби мною потурали чи наказували мені. Я хочу бути вільною й робити що мені заманеться. Стережися, не доводь мене до краю. Як ти мене дістанеш, я знайду якогось доброго хлопця, і він зробить з тобою те саме, що ти зробив із Одноокимом.

Данкаїре нас помирив; але те, що ми сказали тоді одне одному, запало нам в душу, і щось між нами вже не було, як раніше. А незабаром потому трапилося лихо. Нас заскочили солдати. Данкаїре було вбито, а з ним і ще двох товаришів; ще двох пов'язали. Мене було важко поранено, і коли б не добрий кінь, то й я трапив би солдатам до рук. Виснажений утомою, з кулею в тілі, я схоронився в лісах разом з іще одним товаришем, що вцілів. Зсідаючи з коня, я зомлів — і думав уже, що здохну там, у кущах, ніби заець, що дістав дрібку свинцю. Мій товариш відвів мене до печери, яку ми знали, й вирушив на пошуки Кармен. Вона була в Гранаді й приїхала негайно. Впродовж двох тижнів вона не залишала мене ані на мить. Очей не склепила, доглядала мене з таким умінням та увагою, як жодна інша жінка не гляділа найбільш любого їй чоловіка. Щойно я зміг

стати на ноги, вона абсолютно таємно привезла мене до Гранади. Циганки знаходили надійні притулки будь-де, і я провів понад шість тижнів в будинку двері в двері до будинку корехідора, котрий мене розшукував. Неодноразово, дивлячись крізь віконниці, я бачив, як він проходить. Врешті я видужав; але я багато передумав на ложі хвороби й вирішив змінити своє життя. Я заговорив із Кармен про те, щоби покинути Іспанію й чесно жити в Новому Світі. Вона посміялася з мене.

— Ми не створені для того, щоби вирощувати капусту, — сказала вона. — Наша доля — жити коштом паїльйо. Дивися, я влаштувала дещо з Натаном Бен-Юсуфом із Гібралтару. В нього є бавовняні тканини, він лише на тебе й чекає, щоби їх перевезти. Він знає, що ти живий. Він на тебе розраховує. Що скажуть наші партнери в Гібралтарі, як дізнаються, що ти зрікся свого слова?

Я дозволив себе намовити і знову взявся за свої безчесні справи.

Поки я переховувався в Гранаді, почалися бої биків, і Кармен туди пішла. Коли вона повернулася, то говорила багато про одного дуже розумного пікадора на ім'я Лукас. Вона знала, як звуть його коня і скільки коштувала його гаптована куртка. Я не звернув на це уваги. Хуаніто, мій вцілілий товариш, сказав мені кілька днів потому, що він бачив

Кармен та Лукаса в одного купця з Сакатину. Це мене стривожило. Я запитав Кармен, як і чому вона познайомилася з цим пікадором.

— Він хлопець, — відказала вона, — з яким можна робити діло. Де ріка шумить, там каміння лежить*. Він заробив на боях дванадцять сотень реалів. Одне з двох: або ці гроші треба забрати, або, оскільки він добрий вершник і має хоробре серце, то його можна завербувати до нашої ватаги. Оті-то й ті-то мертві, їх потрібно замінити. Візьми його до себе.

— Я не хочу, — сказав я, — ані його грошей, ані його самого, і тобі забороняю з ним розмовляти.

— Стережися, — відповіла вона. — Коли мені щось забороняють, незабаром саме це й стається!

На щастя, пікадор поїхав до Малаги, а я взявся до перевезення бавовни того єврея. Ця переправа вимагала від мене багато зусиль, та й від Кармен також, тож я забув про Лукаса; можливо, забула й вона, принаймні на той час. Це тоді я зустрів вас, сеньйоре, поблизу Монтильї, а потім в Кордові. Не буду говорити про ту останню нашу зустріч. Ви знаєте про це, можливо, навіть більше, ніж я. Кармен вкрала у вас годинник, вона хотіла ще ваші гроші, а особливо перстень, що його бачу в вас на пальці; вона казала, це перстень

* Len sos sonsi abela. Pani o reblendani terela (ромське прислів'я).

чарівний і їй було дуже важливо його отримати. Ми сильно посварилися, і я її вдарив. Вона зблідла і заплакала. Я вперше бачив, як вона плаче, і це збурило в мені якісь страшні відчуття. Я просив у неї пробачення, але вона ображалася цілий день і, коли я знову їхав до Монтильї, не схотіла мене поцілувати. Я поїхав з важким серцем, але за три дні вона раптом приїхала до мене, з радісним обличчям і весела, як пташечка. Все було забуто, ми виглядали, як щойно закохані. Прощаючись зі мною, вона сказала:

– У Кордові свято, я поїду подивлюся, дізнаюся, хто повертається з грішми, і тобі скажу.

Я відпустив її. Наодинці я почав думати про це свято і про зміну настрою Кармен. «Вона, мабуть, уже помстилася мені, – сказав собі я, – якщо першою приїхала». Один селянин повідомив мені, що в Кордові бої биків. І ось кров моя скипає, я мчу, як божевільний, і поспішаю просто на майдан. Мені показали Лукаса, і на лаві біля бар'єру я впізнав Кармен. Мені треба було побачити її лише на мить, щоби впевнитися. Лукас, як я й передбачав, став виявляти їй увагу, ще як вийшов перший бик. Він зірвав з бика кокарду* і підніс її Кармен, а вона одразу ж прикрасила нею собі волосся.

* La Divisa – бант, колір стрічки якого показує, з яких пасовиськ походять бики. Цей бант чіпляють на гачку до шкіри бика, і найбільшою вишуканістю вважається зірвати його з живого звіра і піднести жінці.

Сам бик заповзвся за мене помститися. Лукас упав разом із конем, а бик – зверху на них обох. Я глянув на Кармен, але її вже не було на лавці. Я не мав змоги вийти зі свого місця – і був вимушений чекати, доки закінчиться бій. Тоді я пішов до будинку, про який ви знаєте, і просидів там весь вечір та частину ночі. Десь о другій годині ранку повернулася Кармен і дещо здивувалася, побачивши мене.

– Іди зі мною, – сказав я їй.

– Що ж, – відповіла вона. – Їдьмо.

Я пішов по свого коня, посадив її позаду себе, і так ми їхали всю ніч, не мовивши жодного слова. Над ранок ми зупинилися у відлюдній колибі, неподалік від невеличкого скиту. Тут я сказав Кармен:

– Послухай, я про все забуду. Я нічого тобі не казатиму; але поклянися одне зробити: ти поїдеш зі мною до Америки і там заспокоїшся.

– Ні, – відповіла вона сердито. – Я не хочу до Америки. Я і тут в порядку.

– Це тому, що тут ти поруч із Лукасом; але запам'ятай: якщо він і оклигає, то жити йому не довго. А зрештою, що мені з нього? Я втомився вбивати твоїх коханців; я вб'ю тебе.

А вона глянула на мене тим своїм диким поглядом і сказала:

— Я завжди думала, що ти мене вб'єш. Ще тоді, коли я вперше тебе побачила — тоді, виходячи з дому, я перестріла священика. А сьогодні вночі, коли ми виїздили з Кордови, ти нічого не побачив? Заєць перебіг дорогу просто між копитами твого коня. Так судилося.

— Карменсіто, — спитав я її, — ти більше мене не кохаєш?

Вона нічого не відповіла. Вона сиділа, схрестивши ноги, на килимку і малювала пальцем по землі.

— Змінімо наше життя, Кармен, — сказав я, благаючи. — Житимемо десь там, де нас уже ніщо не розлучить. Ти ж знаєш, ми маємо сто двадцять унцій, захованих під дубом тут неподалік. А ще в єврея Бен-Юсуфа є наші гроші.

Вона всміхнулася і сказала мені:

— Спершу я, потім ти. Я знаю, що має статися саме так.

— Подумай, — продовжував я, — спливає й моє терпіння, і моя мужність; вирішуй, або вирішу я.

Я залишив її і пішов прогулятися в бік скиту. Я застав відлюдника за молитвою. Я дочекався, поки він закінчить, я й сам хотів помолитися, але не міг. Коли він підвівся, я підійшов до нього.

— Отче, — сказав я, — чи не могли б ви помолитися за когось, хто перебуває у великій небезпеці?

— Я молюся за всіх страждених, — відповів він.

– Чи могли б ви відслужити молебень за душею, котра, можливо, незабаром постане перед Творцем своїм?

– Так, – відповів він, дивлячись мені в очі.

І, побачивши в моєму обличчі щось дивне, він спробував мене розговорити.

– Мені здається, я вас десь бачив, – мовив він.

Я поклав піастр йому на лаву.

– Коли відправите молебень? – запитав я.

– За півгодини. Син сусідського корчмаря прийде прислужувати. Скажіть мені, молодий чоловіче, чи не маєте ви чогось на совісті, що змушує вас картатися? Чи не хотіли б ви почути пораду християнина?

Я був близький до того, аби заплакати. Я сказав йому, що повернуся, і втік. Ліг на траву і лежав, поки не вдарив дзвін. Тоді я повернувся, але залишився стояти біля каплиці. Коли молебень скінчився, я пішов до колиби. Я сподівався, що Кармен втекла; вона могла взяти мого коня і врятуватися... але вона була тут. Їй не хотілося, щоби хтось сказав, що вона мене злякалася. Поки мене не було, вона розпорола поділ своєї сукні і витягла звідти шматки свинцю. Тепер вона сиділа за столом, дивлячись у миску з водою, куди вона вилила розплавлений свинець. Вона була настільки зайнята своєю ворожбою, що спершу навіть не помітила, як я повернувся. То

вона брала шматок свинцю і з сумним виглядом повертала його на всі боки, то наспівувала якісь ці чаклунські пісні, звернені до Марії Падильї, коханки дона Педро, котра, як кажуть, була Барі Кральїса, велика цариця циганська*.

— Кармен, — сказав я їй, — то чи зволите ви піти зі мною?

Вона підвелася, облишила свою миску і покрила голову мантильєю, ніби збиралася в дорогу. Мені подали коня, вона сіла позаду мене, й ми рушили.

— Тож, моя Кармен, — сказав я їй, коли ми трохи проїхали, — ти будеш зі мною, чи не так?

— Я буду з тобою до смерті, так, але я більше з тобою не житиму.

Ми були в самотній ущелині; я зупинив коня.

— Це тут? — сказала вона і зіскочила з коня. Вона скинула мантилью собі під ноги і дивилася на мене, стоячи нерухомо, руки в боки.

— Ти хочеш мене вбити, я бачу це, — сказала вона. — Так судилося, але я не відступлюся.

* Марію Падилью звинуватили в тому, що вона причарувала короля дона Педро. За народними переказами, вона подарувала королеві Бланш Бурбонській золотий ремінь, замість якого зачаровані очі короля бачили живого змія. Це й спричинило відразу, що її він незмінно виявляв до нещасної королеви.

— Благаю, — сказав я їй, — схаменися. Послухай мене! Все минуле забудеться. А поза тим, ти ж знаєш, що це ти мене занастила; через тебе став я злодієм та вбивцею. Кармен! Моя Кармен! Дозволь мені врятувати тебе і врятуватися самому разом із тобою.

— Хосе, — відповіла вона, — ти просиш мене про неможливе. Я більше тебе не кохаю, а ти все ще кохаєш мене і тому хочеш убити. Я могла б і надалі тебе ошукувати; але вже просто не хочу тих клопотів. Все скінчилося, що було між нами. Як мій ром, ти маєш право вбити свою ромі; але Кармен завжди буде вільна. Кальї вона народилася і кальї помре.

— То ти кохаєш Лукаса? — спитав я в неї.

— Так, я його кохала, як тебе, якусь мить; можливо, менше, ніж тебе. Але тепер я нічого більше не люблю. І ненавиджу себе за те, що тебе кохала.

Я впав їй у ноги, я схопив її руки, я зрошував їх слізьми. Я нагадував їй про всі ті миті щастя, котрі ми прожили удвох. Я сказав їй, що грабуватиму й надалі, якщо вона буде з того задоволена. Все, сеньйоре, все; я пропонував їй усе, аби ж вона знову мене кохала.

Та вона сказала:

— Покохати тебе знову — я цього не можу. А жити з тобою — я цього не хочу.

Лють опанувала мене. Я схопився за ножа. Я хотів, щоби вона злякалася і просила змилюститися над нею, але та жінка була демон.

— Востанне! — закричав я. — Залишаєшся зі мною?

— Ні! Ні! Ні! — сказала вона, тупаючи ногою. Вона стягла з пальця каблучку, що я їй був подарував, і пожбурила її в кущі.

Я вдарив її двічі. То був ніж Одноокого, що його я забрав собі, зламавши свій. Вона впала за другим разом, навіть не скрикнувши. Мені здається, я все ще бачу її велике чорне око, котре дивиться на мене неухильно; потім воно скаламутніло й заплющилося. Знищений, я годину просидів над тілом. Тоді згадав, що Кармен часто казала мені, що хоче бути похована в лісі. Я викопав їй могилу ножем і вклав її там. Я довго шукав її каблучку в кущах — і врешті знайшов. Я поклав каблучку поруч із нею в могилу, і ще маленький хрестик. Може, я помилюся, вчинивши так. Тоді я сів верхи, поскакав до Кордови й зголосився у першій же вартівні. Я сказав, що вбив Кармен; але не хотів казати, де її тіло. Відлюдник той був святий чоловік. Він помолювся за неї. Справив молебень за упокій душі її. Нещасна дитина. Все це калевинні, що виховали її такою.

Розділ 4

Іспанія є однією з тих країн, де сьогодні, і то ще в більшій кількості, можна зустріти цих кочівників, розсіяних усією Європою, відомих під назвою «цигани», «bohémiens», «gitanos», «gypsies», «zigeuner» тощо. Найбільше їх мешкає, чи радше провадить мандрівне життя, в південних та східних провінціях, в Андалусії, в Естремадурі, що в королівстві Мурсії; багато їх у Каталонії. Ці останні заходять часто аж до Франції. Їх можна зустріти на усіх наших південних ярмарках. Чоловіки зазвичай працюють як торговці кіньми, коновали або стрижуть мулів; лагодять також мідне начиння та казани; нема що й казати про контрабанду та інші незаконні справи. Жінки віщують людям долю, жебрають і торгують усяким зіллям, коли безневинним, а коли й ні.

Фізичні особливості циган легше вирізнити, аніж описати словами, і якщо ви бачили одного, то впізнаєте потім серед тисяч людей представників цього племені. Фізіономія, вираз обличчя — ось те, що їх головним чином вирізняє серед народів, котрі мешкають у тій же країні. Шкіра в них смаглява, завжди темніша, ніж у людей, серед яких вони живуть. Звідси й назва

«кале», чорні, яку вони самі до себе часто використовують*. Їхні очі розкосі, гарної форми, дуже чорні й затінені довгими, густими віями. Погляд їхній можна хіба порівняти з поглядом дикого звіра. І відвага, й боязкість одночасно одразу промальовуються в тому їхньому погляді, і в цьому сенсі їхні очі відображають характер цілого народу, хитрого, сміливого, який, однак, як Панург, природньо боїться тлумаків. Здебільшого чоловіки мають гарну поставу, вони стрункі та рухливі; здається, я не бачив серед них нікого з надмірною вагою. У Німеччині ромки часто дуже гарні; а от серед іспанських хітан краса – рідкісне явище. Ще дуже молоді, вони можуть зійти за приемних погануль; але зробившись матерями, вони стають огидні. Неохайність обох статей неймовірна, хто не бачив кіс циганської матрони, той навряд зможе уявити те жорстке, жирне, зіжмакане волосся. У деяких великих містах Андалусії дівчата трохи приемніші, більше про себе дбають. Вони танцюють за гроші, і танці їхні дуже подібні до тих, що заборонені в нас на публічних балах під час карнавалів. Пан Борроу, англійський місіонер, автор двох

* Я гадаю, що німецькі роми, хоч вони й чудово розуміють слово «кале», не люблять, коли на них так кажуть. Самі себе вони називають «романе чаве».

дуже цікавих книг про ромів Іспанії, яких він намагався повернути до християнства коштом Біблійного товариства, запевняє, що не було випадку, щоби хітана коли-небудь виявляла приязнь до чоловіка не її племені. Мені здається, він дуже перебільшує, вихваляючи їхню цнотливість. По-перше, багато з них нагадують негарну жінку, що про неї Овідій сказав так: *Casta quam nemo rogavit**. Що ж до гарненьких, то вони, схожі до всіх іспанських жінок, вередливі у виборі коханців. Ми повинні догодити їм, повинні їх заслужити. Пан Борроу на доказ їхньої доброчесності наводить випадок, котрий радше робить честь його власній цнотливості або навіть наївності. Один його знайомий, гульвіса, пише він, пропонував кілька унцій гарній ромці й нічого не добився. Андалусієць, якому я переповів цю історію, ствердив, що той гульвіса мав би більший успіх, якби показав їй два чи три піастри, і що пропонувати золоті унції ромці – такий же поганий спосіб її вмовити, як обіцяти мільйон чи два служниці в корчмі.

У всякому разі, циганки виказують незвичайну вірність своїм чоловікам. Не існує такої небезпеки і таких нестатків, котрих вони не здолають, щоби прийти на допомогу за першої необхідності. Одне з імен, які вони

* Цнотлива, котрої ніхто не хоче. – Примітка перекладачки.

дали самі собі, «роме», тобто одружені люди, здається, свідчить про повагу цього племені до шлюбу. Загалом можемо сказати, що головна їхня чеснота – патріотизм, якщо можна так назвати вірність, якої вони дотримуються у своїх взаєминах із людьми свого племені, їхня готовність допомагати одне одному, непорушність таємниць, яку вони зберігають у своїх компрометуючих справах.

Кілька місяців тому я навідувався в циганський табір, що оселився у Вогезах. У хаті старої жінки, старійшини цього племені, лежав смертельно хворий ром, що був чужий у цій родині. Цей чоловік покинув лікарню, де про нього добре піклувалися, щоби померти серед своїх співвітчизників. Він уже тринадцять тижнів був прикутий до ліжка в цих господарів, і йому жилося краще, аніж синам і зятям у цьому ж домі. В нього було хороше ліжко з соломи та моху і з достатньою кількістю білих простирادل, тоді як інші члени сім'ї, що їх було одинадцятєро, спали на дошках довжиною в три фути. Ось такі вони гостинні. Ця ж жінка, така людяна господиня для того чоловіка, казала мені при хворому: «Singo, singo, homte hi mulo». Скоро, скоро він має вмерти. Адже життя цих людей настільки нужденне, що і звістка про смерть більше їм не страшна.

Виразною особливістю ромів є їхня байдужість до релігії; проте не треба думати, що вони надто розумні або скептичні. Ніколи вони не сповідували атеїзму. Навпаки, віра країни, де вони оселяються, стає й їхньою вірою; але вони змінюють її, змінюючи батьківщину. Забобони, які в первісних людей замінюють релігійні настрої, також є для них чужими. Та й як могли б забобони, справді, побутувати серед людей, котрі самі здебільшого живуть з довірливості інших. Разом з тим я помітив у ромів Іспанії якийсь дивний страх дотику до мертвого тіла. Мало хто з них погодився б за гроші нести небіжчика на кладовище.

Я вже казав, що більшість ромів ворожать людям. Вони роблять це дуже добре. Але джерелом справді великого прибутку є для них продаж любовних трунків та чарівних талісманів. Вони мають не лише жаб'ячі лапки, щоби втримати непостійні серця, або потовчений магнітний камінь, щоби пробудити кохання з невмілості; але за потреби вони вдаються до могутніх заклинань, котрі змушують самого диявола допомагати їм. Торік одна іспанка розповіла мені таку історію: якогось дня вона йшла вулицею Алкала, дуже сумна і заклопотана; циганка, яка сиділа на тротуарі, крикнула до неї: «Моя красуне, твій коханий зрадив тебе». Це була

правда. «Хочеш, я тобі його поверну?» Ми розуміємо радість, з якою цю пропозицію було прийнято, як і ступінь довіри до особи, що за одним лише поглядом вміє вгадати усі інтимні таємниці серця. Оскільки не можна було здійснювати магичні ритуали на найжвавішій вулиці Мадрида, зустріч було призначено наступного дня. «Немає нічого легшого, аніж повернути невірною коханця до ваших ніг, – сказала хітана, – чи маєте ви хустку, шарф, мантилью, щось, що він вам подарував?» Їй було вручено шовкову хустину. «Тепер зашийте малиновим шовком в куточок хустини один піастр. У другий куточок зашийте півпіастра; тут – одну песету; там – два реали однією монетою. Відтак посередині треба зашити золоту монету. Краще дублон». Зашило дублон і все інше. «Тепер дайте мені хустку, я понесу її опівночі на кладовище Капо Санто. Ходіть зі мною, якщо хочете зустрітися з різною чортівнею. Обіцяю, завтра ви побачите того, кого кохаєте». Ромка пішла на Капо Санто сама, бо моя знайома надто вже боялася демонів, щоби супроводити її. Я залишаю вам на здогад, чи побачила ще колись та бідна коханка і свого зрадника, і свою хустину.

Незважаючи на їхню убогість та різновид неприязні, яку вони викликають, роми користуються певною повагою серед неосвіченого люду і дуже з того пишаться.

Вони відчують себе вищою расою через свій розум і щиро зневажають людей, котрі надали їм притулок.

– Ті простолюдини такі дурні, – казала мені одна ромка з Вогезів, – що нема ніякої заслуги в тому, щоби їх дурити. Якось до мене на вулиці звернулася селянка, покликала, я зайшла в дім. Її піч чаділа, і вона просила мене накласти закляття, щоби цього не відбувалося. Я спершу сказала, що мені для цього потрібен добрячий шмат бекону. Потім я пробурмотіла кілька слів на мові романі: ти дурна, сказала я, дурною народилася і дурною помреш. Вже в дверях я сказала їй чистою німецькою: найкращий спосіб, щоби в тебе піч не чаділа, то її не розпалювати. І накивала п'ятами.

Історія ромів усе ще залишається проблемою. Загальновідомо, що перші їхні групи, дуже нечисленні, з'явилися у Східній Європі на початку XV століття; але ми не можемо сказати, ані звідки, ані чому вони прибули до Європи; а найдивовижнішим є те, що невідомо, як вони за короткий проміжок часу так помножилися в кількох країнах, досить віддалених одна від одної. Самі роми не зберегли ніяких переказів про своє походження, і якщо більшість із них називають Єгипет своєю первісною батьківщиною, то це тому, що вони прийняли байку, котру вже давно про них поширюють. Більшість сходознавців,

які вивчали мову циган, вважають, що вони походять з Індії. Дійсно, здається, що велика кількість коренів і багато граматичних структур романі зустрічаються в мовах, які походять від санскриту. Зрозуміло, що в своїх довгих мандрах роми запозичили багато іноземних слів. В усіх діалектах мови романі ми знаходимо багато грецьких слів. Наприклад: *socal*, кістка – від грецького *коккалон*; *retalli*, підкова – від *петалон*; *cafi*, цвях – від *карфі* тощо. Нині цигани мають чи не так само багато діалектів, як багато їхніх племен живуть окремо одне від одного. Скрізь, де вони живуть, вони легше розмовляють мовою країни, де живуть, аніж власною, котрою послуговуються лише щоби спілкуватися перед незнайомими людьми. Якщо порівняти діалекти німецьких та іспанських циган – а вони не мали зв'язку впродовж століть, – ми можемо виявити багато спільних слів; проте оригінальна мова повсюди, хоч і різною мірою, була істотно змінена внаслідок контакту з більш розвиненими мовами, що ними ці кочівники змушені були скористатися. Німецька з одного боку й іспанська з іншого так змінили основу романі, що ром зі Шварцвальду не міг би розмовляти зі своїм андалусійським братом, хоча їм вистачило би перекинутися кількома словами, аби зрозуміти, що кожен з них говорить на діалекті,

котрий походить від однієї й тієї ж мови. Деякі слова, що найчастіше вживаються, гадаю, є спільними для всіх діалектів; так, в усіх словниках я бачив: рапі означає воду, манро – хліб, мас – м'ясо, лоп – сіль.

Числівники їхні майже скрізь однакові. Німецький діалект здається мені значно чистішим за іспанський, адже він зберіг багато первісних граматичних форм, у той час як хітанос запозичили багато кастильських. Проте декілька слів становлять виняток і тим самим підтверджують колишню спільність мов. У німецькому діалекті минулий час формується за допомогою додавання *iun* до імперативу, який завжди є коренем дієслова. Всі дієслова в іспанському діалекті романі відмінюються за зразком кастильських дієслів першої дієвідміни. З інфінітиву *jamar* (їсти) слід було б, згідно із загальним правилом, утворити *jame* (я їв), з *lillar* (брати) слід було б зробити *lille* (я брав). Однак деякі старі роми кажуть *jaun* та *lillon*. Я не знаю інших дієслів, що зберегли б цю стародавню форму.

Демонструючи свої куці знання мови романі, я мушу виокремити кілька слів французького аргю, що їх наші злодії запозичили в ромів. З роману «Паризькі таємниці» шляхетне товариство дізналося, що *chourin* означає «ніж». Це чиста романі; *tchouri* – одне зі слів, що є однаковим

в усіх діалектах. Мсьє Відок називає коня grès, і це знову ромське слово – gras, gre, graste, gris. Додаймо ще слово romanichel, що на паризькому арго означає «цигани». Це перекручене rommane tchave, циганські хлопці. Але спостереження, яким я пишаюся, – це етимологія слова frimousse – обличчя, вид, – слово, що вживається нашими школярами (чи принаймні вживалося за моїх часів). Спершу зауважте, що Уден* у своєму цікавому словнику 1640 року написав firlimouse. Так от, firla, fila – ромською означає «обличчя»; тui має те саме значення, що відповідає латинському «os». Поєднання firlamui одразу стало б зрозуміле справжньому рому, і гадаю, цілком відповідає посилу його мови.

Цього, сподіваюся, вистачить, щоби дати читачам «Кармен» уявлення про мої дослідження романі. А закінчу я приказкою, котра буде тут доречна: En retudi panda nasti abela macha. В закриті уста мушка не вліта.

* Антуан Уден – французький вчений-мовознавець, укладач кількох словників. – *Примітка перекладачки.*

Проект видавництва #книголав
«Золота полиця»
повертає українському читачеві
класику в сучасному,
вчасному та якісному вигляді.

Ця серія подарує вам 12 класичних текстів
актуальною мовою
і в незрівнянному оформленні.

Всі ми знаємо ці тексти, культурний продукт
за їх мотивами – фільми та мультфільми,
вистави, мюзикли, іграшки чи шоу –
становить значну частину того,
із чим взаємодіє кожен,
а герої цих текстів подекуди є
метафорами, сталими образами,
укоріненими наборами характеристик.

Настав час полюбити першоджерела,
а не похідний продукт.

Серія «Золота полиця»:

Леопольд фон Захер-Мазох. *Венера в хутрі*

Шарлотта Бронте. *Джейн Ейр*

Даніель Дефо. *Робінзон Крузо*

Гі де Мопассан. *Любий друг*

Александр Дюма. *Граф Монте-Крісто*

Гюстав Флобер. *Пані Боварі*

Джером К. Джером. *Троє у човні, якщо*

не рахувати собаки

Проспер Меріме. *Кармен*

Оскар Вайлд. *Портрет Доріана Грея*

Шолом-Алейхем. *Тев'є-молочар*

Герман Мелвілл. *Мобі Дік*

Чарльз Діккенс. *Девід Копперфілд*

Книголав – українське видавництво,
що працює з найкращою сучасною літературою і створює
нові можливості для читачів та авторів.

Нам не байдуже, що ти будеш читати,
саме тому ми ретельно добираємо світові бестселери
та тільки найкрутіші новинки. У наших книжках – усе те,
чим світ живе сьогодні й про що говоритиме завтра.

Ми робимо книжку модною і доступною,
бо прагнемо, щоб розумних людей ставало дедалі більше,
і хочемо, щоб вони вміли мріяти та уявляти нові світи.

Ми усіляко заохочуємо читання –
воно має бути модним і вічним, як рок-н-рол та джаз.
Бо ж нація, що читає, завжди перемагає!

книголав